

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა
ფაკულტეტი

მარიამ შარია

საქართველოს სომხების ეთნო-კულტურული
იდენტობის გამოხატვის სივრცითი თავისებურებები
თბილისისა და ახალქალაქის მაგალითზე

სამაგისტრო პროგრამა - საზოგადოებრივი გეოგრაფია

სამაგისტრო ნაშრომი შესრულებულია საზოგადოებრივი
გეოგრაფიის მაგისტრის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად

ნაშრომის ხელმძღვანელი: ია იაშვილი, საზოგადოებრივი
გეოგრაფიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი

თბილისი, 2017

ანოტაცია

საქართველოსთვის, როგორც ეთნო-კულტურული თუ რელიგიური მრავალფეროვნებით გამორჩეული ქვეყნისთვის, ეთნო-კულტურული საკითხები აქტუალურია. მოცემული სამაგისტრო ნაშრომი - „საქართველოს სომხების ეთნო-კულტურული იდენტობის გამოხატვის სივრცითი თავისებურებები თბილისისა და ახალქალაქის მაგალითზე“ მიზნად ისახავს დაადგინოს, თუ რა სახის სივრცითი თავისებურებები არსებობს თბილისისა და ახალქალაქის სომხებისთვის საკუთარი ეთნო-კულტურული იდენტობის გამოხატვის პროცესში.

მიზნის მისაღწევად შესრულდა ამოცანები: ეთნო-კულტურულ იდენტობასთან დაკავშირებული ტერმინების გაცნობა; მოკლე ისტორიული მიმოხილვა საქართველოს სომხების შესახებ; ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული საკანონმდებლო სისტემისა და სტატისტიკის მიმოხილვა; ექსპერტებთან გასაუბრება; თვისებრივი კვლევის ფარგლებში, სომხური მოსახლეობის გამოკითხვა თბილისისა და ახალქალაქში.

თვისებრივი კვლევის სამიზნე ჯგუფები იყვნენ თბილისისა და ახალქალაქში მცხოვრები სომხები.

ნაშრომის ძირითადი მიგნებაა - სომხების ეთნო-კულტურული იდენტობის გამოხატვის პროცესში ახალქალაქსა და თბილისს შორის სივრცითი სხვაობები დაფიქსირდა ენასთან, რელიგიურ ცხოვრებასთან, სამზარეულოსთან, სასკოლო განათლებასა და მიგრაციულ განწყობებთან მიმართებით.

Annotation

Ethno-cultural issues are important for Georgia, as far as it is characterized by ethno-cultural and religious diversity. This Master thesis – “Spatial characteristics of the expression of ethno-cultural identity of Armenians on the example of Tbilisi and Akhalkalaki” by Mariam Sharia (M. Sharia) – aims to reveal what kind of spatial characteristics exist for Armenian from Tbilisi and Akhalkalaki during expressing their ethno-cultural identity.

In order to achieve the goal these tasks were accomplished: introducing the terms related to ethno-cultural identity; a brief historical overview about the Armenians of Georgia; Overview of the legislative system and statistics related to ethnic minorities; interviewing experts; within the qualitative research, interviewing Armenian population in Tbilisi and Akhalkalaki.

The target groups of the qualitative research were Armenians living in Tbilisi and Akhalkalaki.

The main finding of this thesis is – during expressing Armenians ethno-cultural identity, spatial differences between Akhalkalaki and Tbilisi were revealed which are related to the language, religion life, cuisine, school education and migration attitudes.

სარჩევი

ანოტაცია	2
Annotation	3
შესავალი	5
თავი 1. მეთოდოლოგია.....	10
თავი 2. ცნებების მიმოხილვა	12
§ 2.1 კულტურა და კულტურული იდენტობა.....	12
§ 2.2 ეთნოსი და ეთნო-კულტურა	17
თავი 3. სომხები საქართველოში - ისტორიული მიმოხილვა	20
თავი 4. საქართველოს ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული კანონმდებლობა.....	25
თავი 5. სტატისტიკური მონაცემები	31
თავი 6. ორგანიზაციები და მედია	38
თავი 7. თვისებრივი კვლევა.....	48
§ 7.1 თვისებრივი კვლევის შედეგები	48
§ 7.2 თვისებრივი კვლევის ანალიზი	62
თავი 8. დასკვნა	66
ბიბლიოგრაფია	69
დანართი.....	73

შესავალი

თემის აქტუალობა - საქართველო ეთნო-კულტურული მრავალფეროვნებით გამორჩეული ქვეყანაა. 2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, სომხები საქართველოს მესამე მსხვილ ეთნიკურ ჯგუფს წარმოადგენენ (მთლიანი მოსახლეობის დაახლოებით 4.5%) (საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური), რომელთაც ახასიათებთ როგორც დისპერსული, ასევე კომპაქტური განსახლების ფორმები.

ერთი მხრივ, სახელმწიფოს არარაციონალური და არაეფექტიანი მართვის პირობებში, ეთნო-კულტურულ სხვადასხვაობას თან სდევს მთელი რიგი სირთულეები, მეორე მხრივ კი იქმნება უნიკალური კულტურული მრავალფეროვნება, რაც იმავე სახელმწიფოს სიმდიდრეა. შეიძლება ითქვას, რომ ქვეყნის წარმატების ერთ-ერთი განმსაზღვრელია მისი მოქალაქეების მიერ საკუთარი ეთნო-კულტურული იდენტობის გამოხატვის თავისუფლება და განსხვავებული კულტურის მატარებელ თანამოქალაქეებთან ჰარმონიული თანაცხოვრება. ერთმანეთის კულტურის გაცნობა, გააზრება და პატივისცემა კი არის სირთულეების გადალახვის ერთ-ერთი აუცილებელი წინაპირობა.

საქართველოს სომხების კულტურულ იდენტობასთან დაკავშირებით გამოვეყოფ შემდეგ გასათვალისწინებელ გარემოებებს: ა) საქართველოსა და სომხეთის გეოგრაფიული

სიახლოვე (ერთ რეგიონში არსებობა, ისტორიული და თანამედროვე მეზობლობა), რაც მნიშვნელოვანი ფაქტორია თაობათა შორის კულტურის გადაცემის პროცესში; ბ) საქართველოში სომხური მოსახლეობის დასახლების პერიოდულობა (ყოველი მომოდევნო ახალმოსხლე, ეთნო-კულტურული თვალსაზრისით, თამაშობდა განმაახლებელ როლს ძველი თაობის დიასპორისთვის); გ) სომხური მოსახლეობის განსახლების ნაირგვარობა, იქნება ეს დედაქალაქი, რეგიონული ქალაქი თუ სოფელი, კომპაქტური თუ გაფანტული/დისპერსიული დასახლებები; დ) თაობათა რიგითობა; ე) შერეული ქორწინებების არსებობა; ვ) განათლებასთან დაკავშირებული საკითხები და სხვა. თითოეული ამ ფაქტორის სინთეზით ყალიბდება და ნარჩუნდება პიროვნების ეთნო-კულტურული იდენტობა. ჩემი კვლევის მთავარი კითხვაა, თუ რამდენად დიდია წმინდა გეოგრაფიული ფაქტორის - ადგილის - გავლენა (დედაქალაქი-ქალაქი-სოფელი) ამ პროცესებში. „ადგილის“ სხვადასხვაობა ხომ მხოლოდ ფიზიკურ მოცემულობებს არ გულისხმობს, ეს არის ამ თუ იმ მომსახურების თავმოყრა ან ნაკლებობა, განსხვავებული სოციალურ-ეკონომიკური კავშირები, მიმოსვლის განსხვავებული საშუალებები და სხვა.

მიზანი და ამოცანები - მოცემული ნაშრომის მიზანია გამოავლინოს არსებობს თუ არა (თუ არსებობს, რა სახის) საქართველოს სომხების ეთნო-კულტურული იდენტობის

გამოხატვის პროცესში სივრცითი თავისებურებები თბილისსა და ახალქალაქის მაგალითზე.

დასახული მიზნის მისაღწევად საჭიროა შემდეგი ამოცანების შესრულება:

- ეთნო-კულტურული იდენტობის არსის გაცნობა;
- სომხების საქართველოში დასახლების ისტორიის მოკლე მიმოხილვა;
- საქართველოს ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული კანონმდებლობის მიმოხილვა;
- საქართველოს სომხებთან დაკავშირებული სტატისტიკური მონაცემების მიმოხილვა;
- საკითხის უკეთ შესწავლის მიზნით, საქართველოში არსებული სომხური ორგანიზაციების წარმომადგენლებთან შეხვედრა;
- ექსპერტებთან და მოსახლეობასთან სიღრმისეული ინტერვიუების ჩატარება თბილისსა და ახალქალაქში;
- მოპოვებული ინფორმაციის დამუშავება და ანალიზი.

ნაშრომის თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლები - ნაშრომის ფარგლებში ჩატარებული ემპირიული კვლევისას გამოვიყენე თვისებრივი კვლევის მეთოდი - სიღრმისეული ინტერვიუ, ხოლო ინფორმაციის გასაანალიზებლად: კოდირება, კონტენტ ანალიზი და დისკურსის ანალიზი.

იმედანად, რამდენადაც „ეთნო-კულტურული იდენტობა“ მრავალი დისციპლინის შესწავლის საგანია, ჩემ მიერ

გამოყენებული თეორიული მასალებიც მრავალდისციპლინარულია. თუმცა, ნაშრომი ძირითადად ეყრდნობა გეოგრაფიული პოსიბილიზმის თეორიას. პოსიბილიზმის განვითარება უკავშირდება პოლ ვიდალ დე ლა ბლანშის (Paul Vidal de la Blanche) (საფრანგეთი), ისაია ბოუმენის (Isaiah Bowman) და კარლ ზაუერის (Carl Sauer) (აშშ) ნაშრომებს. ისინი არ უარყოფენ გარემოს (გეოგრაფიული ფაქტორების) შემზღვეველ როლს, მაგრამ ყურადღებას ამახვილებენ არა იმ შეზღვევებზე, რომელსაც ბუნებრივი პირობები ქმნის, არამედ ადამიანების შესაძლებლობებზე მოცემულ გარემოში (Fred E. Dohrs, Lawrence M. Sommers, 1967. Pg. 131).

საკითხის სამეცნიერო შესწავლის დონე - საქართველოში ეთნიკური უმცირესობების მიმართ დაინტერესება ახალი არ არის, შესაბამისად, ხელმისაწვდომია საკითხთან დაკავშირებული კვლევებიც, მაგალითად: გ.გოგსამე, ი. კაჭკაჭიშვილი, ლ. ბაშელიშვილი-„უმცირესობათა ინტეგრაცია საქართველოში: ძირითადი გამოწვევები და შესაძლებლობები (ჯავახეთის მაგალითი)“ (2014 წელი), ზ. აბაშიძე -„ეთნიკური უმცირესობები და სამოქალაქო ინტეგრაციის საკითხი საქართველოში“ (2011 წელი), ა. დვალი, ე. ბადასიანი - „ქვემო ქართლსა და სამცხე-ჯავახეთში არსებული პრობლემები და ადგილობრივი მოსახლეობის საგარეო პოლიტიკური პრეფერენციები“ (2014 წელი), J. Hin - “Ethnic and Civic identity: Incompatible loyalties? The case of Armenians in post-Soviet Georgia” (2003 წელი), თ. მაქაცარია - „Linguistic diversity in Georgia: A

comparative analysis of the language policies in the period 1991-2012” (2013 წელი), G. Thus - „Capabilities, Language proficiency and civic integration: Assessing capabilities related to civic integration by means of state language proficiency among ethnic minorities in Southern Georgia” (2016 წელი) და სხვები. აღნიშნული კვლევების უმრავლესობა ძირითადად ინტეგრაციასა და მასთან დაკავშირებულ პრობლემების ეხება, თუმცა, პირდაპირ თუ ირიბად მოიცავს კულტურული იდენტობის საკითხებსაც. ასევე მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მატარებელია სახალხო დამცველისა და სახელმწიფოს სხვა სტრუქტურების ანგარიშები.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე - ნაშრომის მეცნიერული სიახლეა ეთნო-კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბებაში სივრცითი ფაქტორის როლის წარმოჩენა და გავლენის კვლევა ორი კონკრეტული რეგიონის ქალაქების - თბილისისა და ახალქალაქის მაგალითზე.

ნაშრომის პრაქტიკული მნიშვნელობა - მოცემული ნაშრომი დაგეხმარება როგორც მთლიანად საქართველოს სომხების ეთნო-კულტურის გაცნობაში, ასევე, ცენტრი-პერიფერიის ფაქტორით გამოწვეული სპეციფიკურობის აღქმაში თბილისისა და ახალქალაქის მაგალითზე. ამ სპეციფიკურობის გააზრება ერთი მხრივ, ხელს შეუწყობს სახელმწიფო მოხელეების მხრიდან სწორი პოლიტიკის გატარებას, ხოლო მეორე მხრივ - წამოჭრის სხვა საკვლევ თემებს სამეცნიერო წრეებისათვის, ასევე, გაზრდის საზოგადოების ინფორმირებულობას მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით.

თავი 1. მეთოდოლოგია

ნაშრომში გამოყენებულია ტრიანგულაციის მეთოდი, კერძოდ ორი მეთოდის კომბინირება - თვისებრივი კვლევის მეთოდი და მეორადი მონაცემების ანალიზი. თვისებრივი კვლევის ფარგლებში ჩავატარე ნახევრად სტრუქტურირებული სიღრმისეული ინტერვიუები.

კულტურის კვლევების მეთოდოლოგიური მიდგომებიდან გამოვიყენე ემიკური ხედვა, რომელიც სწავლობს მხოლოდ ერთ კულტურას სისტემის შიგნით და შემუშავებული კრიტერიუმები შეესაბამება მოცემული კულტურის შიდა მახასიათებლებს.

სიღრმისეული ინტერვიუების მიზნობრივ ჯგუფებს წარმოადგენდნენ თბილისსა და ახალქალაქში მცხოვრები სრულწლოვანი ეთნიკურად სომეხი საქართველოს მოქალაქეები. რესპონდენტების შერჩევის მეთოდად გამოვიყენე თოვლის გუნდის პრინციპი. სულ გამოიკითხა 21 რესპონდენტი, 11 ახალქალაქიდან, 9 თბილისიდან და 1 რუთსავიდან.¹ ინტერვიუების ჩატარების პერიოდია 2017 წლის მაის-ივნისი. რესპონდენტების უმრავლესობა გამოიკითხა პირისპირ, ნაწილი კი დისტანციურად (სატელეფონო და ინტერნეტ გასაუბრება).

---

¹ მიუხედავად იმისა, რომ რუსთავი არ შედიოდა მიზნობრივ ქალაქში, კონკრეტული რესპონდენტის სწავლა, საქმიანობა და ყოველდღიური მოღვაწეობა თბილისში მიმდინარეობდა, ამიტომ, მიზანშეწონილად ჩავთვალე მისი გამოკითხვაც.

ნახევრად სტრუქტურირებული ინტერვიუს გაზამკვლევნი შევადგინე 2016 წელს ჩემ მიერ ჩატარებული კვლევის (“Armenians motivations related to choosing schools and religion life during expressing their cultural identity in post-Soviet Georgia”) საფუძველზე. აღნიშნული კვლევის ფარგლებში გამოვლენილი ნაკლოვანებებისა და მიღებული გამოცდილების გათვალისწინებით მოხდა კვლევის ინსტრუმენტის მოდიფიცირება.

კვლევის ფარგლებში შევხვდი შემდეგი ორგანიზაციების ექსპერტებს: „სამხრეთის კარიბჭე“, „საქართველოს სომეხთა სათვისტომო“, „ჰაიარტუნ“, „ალიქ მედია“.

მოპოვებული ინფორმაციის დამუშავებისა და გაანალიზების მეთოდებია კონტენტ და დისკურს ანალიზი. მონაცემების კოდირებისას გამოვიყენე ინდუქციური კოდირების პრინციპი.

კვლევის შეზღუდვები - შეზღუდვები დაკავშირებულია ორ მთავარ გარემოებასთან: იმდენად, რამდენადაც გამოყენებულია თვისებრივი კვლევის მეთოდი და მცირეა რესპონდენტთა რაოდენობა, არ შეგვიძლია შედეგების განზოგადება საქართველოს სომეხების რეპრეზენტატულ ერთობაზე; ინტერვიუების ჩატარების ენობრივი მხარე - ახალქალაქში რესპონდენტების უმრავლესობა გამოიკითხა თარჯიმანის მეშვეობით (სომხურ-ქართული), რაც გარკვეულწლად ამახინჯებს შინაარსს, თუმცა ძირითადი გზავნილები უცვლელი რჩება.

თავი 2. ცნებების მიმოხილვა

§ 2.1 კულტურა და კულტურული იდენტობა

ვიდრე ნაშრომის ემპირიული ნაწილის განხილვაზე გადავალ, აუცილებელია ცნებების განმარტება, განსაკუთრებით ისეთი ცნებების, როგორებიცაა: კულტურა, კულტურული იდენტობა, ეთნოსი, ეთნო-კულტურა.

ტერმინი „კულტურა“ პირველად 1920-იან წლებში გამოჩნდა ინგლისურ ლექსიკონში. იქამდე კი, 1871 წელს, თავის შრომებში პირველად გამოიყენა ინგლისელმა ანთროპოლოგმა ედვარდ ტაილორმა (Edward Burnett Tylor), რომელმაც კულტურა განმარტა შემდეგნაირად: მთლიანი კომპლექსი, რომელიც მოიცავს, ცოდნას, რწმენებს, ხელოვნებას, მორალს, კანონებს, ჩვევებსა და სხვა მახასიათებლებს, რომელიც შეიძინა ადამიანმა, როგორც საზოგადოების წევრმა (John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshal H. Segall, Pierre R. Dasen, 2002. Pg. 225-226). მოცემულ განმარტებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ადამიანის სოციალურ ბუნებას. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ადამიანი თავისი არსით „სოციალური ცხოველია“ (Elliot Aronson), კულტურის მნიშვნელობა უფრო გაფართოვდება და ყოვლისმომცველი გახდება.

კულტურის მრავალი მნიშვნელობიდან, მეცნიერები განსხვავებულ აქცენტებს სვამენ საკუთარი დისციპლინის პრიორიტეტებიდან გამომდინარე. ანთროპოლოგების ნაწილი

ყურადღებას ამახვილებს „კულტურულ ბირთვზე“, რომელიც მოიცავს ტრადიციულ (ე.ი. ისტორიულად წარმოქმნილ და შერჩეულ) იდეებსა და მასთან ასოცირებულ ღირებულებებს. ერთი მხრივ, კულტურული სისტემა შეიძლება გავიგოთ, როგორც მოქმედების პროდუქტი, მეორე მხრივ კი - მოცემული ელემენტები მომავალი მოქმედებისთვის (A. L. Kroeber, Clyde Cluckhohn, 1952. Pg. 181).

კულტურის ორსახოვნებაზე მიუთითებს კოს-კულტურული ფსიქოლოგიის მიდგომებიც. კოს-კულტურული ფსიქოლოგიის გადმოსახედიდან, კულტურა ეს არის ადამიანის წარსული მოქმედებების პროდუქტი და მომავალი მოქმედებების განმაპირობებელი. შესაბამისად, ერთდროულად ადამიანი არის კულტურის შემქმნელიც და ასევე, განიცდის მის გავლენას (John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshal H. Segall, Pierre R. Dasen, 2002. Pg. 229).

ედუარდ კოდუა მიუთითებს, რომ კულტურის ცნებას ორი მნიშვნელობა აქვს: ერთ შემთხვევაში ის გულისხმობს სოციალურ ჯგუფთა კოლექტიურ ჩვევებს, მეორე შემთხვევაში კი კულტურას განიხილავენ, როგორც ბუნებასთან დაპირისპირებულს (კოდუა, 2001. გვ. 92). კულტურის გეოგრაფიაში გვხვდება ორივე მნიშვნელობის შემსწავლელი თეორეტიკოსები.

ანთროპოლოგი ალფრედ კროებერი (Alfred L. Kroeber) თვლის, რომ კულტურა არის კოლექტიური ფენომენი. ის არის

„სუპერორგანული“ (super-organic), სადაც „სუპერ“ ნიშნავს აღმატებულს, „ორგანული“ კი მიემართება მის ინდივიდუალურ ბიოლოგიურ და ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს. საკუთარი აზრის გასამტკიცებლად მას მოჰყავს ორი არგუმენტი: 1. ინდივიდები მოდიან და მიდიან, კულტურა კი რჩება მეტ-ნაკლებად უცვლელი, მყარი. შესაბამისად, კულტურის არსებობა არ არის დამოკიდებული კონკრეტულ პიროვნებებზე, მას აქვს საკუთარი „ცხოვრება“ ჯგუფის კოლექტიურ დონეზე. 2. არც ერთი ინდივიდი არ „ფლობს“ იმ ჯგუფის კულტურას მთლიანად/სავსებით, რომელ ჯგუფსაც ის მიეკუთვნება. კულტურის, როგორც ერთი მთელის მატარებელია მხოლოდ მთლიანი საზოგადოება (John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshal H. Segall, Pierre R. Dasen, 2002. Pg. 230). სოციალური ფსიქოლოგი ჰოფსტედე (Geert Hofstede) კი მიუთითებს თითოეული ინდივიდის მიერ შექმნილ მრავალფეროვნებაზე და მიიჩნევს, რომ ინდივიდუალურ დონეზე ყოველი ადამიანის განსხვავებულობა განაპირობებს სხვადასხვა მოქმედებებს, თუნდაც ერთი კოლექტიური კულტურის ფარგლებში. თუმცა, რთულია მკვეთრი საზღვარი გაავლო ინდივიდუალურ/პიროვნულ და კოლექტიურ კულტურას შორის, ან ინდივიდუალური განსაკუთრებულობა გამოყო მისი კულტურული სისტემისგან. ის მიიჩნევს, რომ ადამიანის გონების ჩამოყალიბება (mental programming) სამ დონეზე ხდება, უნივერსალურ, კოლექტიურ და ინდივიდუალურ დონეზე. აზროვნების ფორმირება „კოლექტიურ საფეხურზე“ გულისხმობს სოციალიზაციის მეშვეობით საზოგადოებაში

გავრცელებული წეს-ჩვეულებების დასწავლას (Hofstede, 1984. Pg. 16). შესაბამისად, ინდივიდუალური განსხვავებულობის მიუხედავად, საზოგადოების თითოეული წევრი გადის ერთსა და იმავე დასწავლის პროცესს იმდენად, რამდენადაც სოციალიზაციის არხები მეტ-ნაკლებად სტანდარტულია ერთი სოციუმის ფარგლებში.

კულტურასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ენობრივი ასპექტები. ჰოფსტედეს მიხედვით, ენა არის კულტურის ყველაზე ადვილად საცნობი ელემენტი, რომელიც ნამდვილად დასწავლილია და არა თანდაყოლილი. ენობრივი კატეგორიები და ლექსიკური მარაგი გავლენას ახდენს ადამიანის აზროვნებაზე (Hofstede, 1984. Pg. 27). იგივე შინაარსის გამტარებელია ბენჟამინ უორფი (Benjamin Le Whorf), რომელიც თვლის, რომ ენობრივი სისტემის საფუძველი, იგივე გრამატიკა, წარმოქმნის ინსტრუმენტს არა მხოლოდ იდეათა გაჟღერებისთვის, არამედ აყალიბებს თავად იდეებსაც, აპროგრამებს ინდივიდის გონებრივ აქტივობებს (John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshal H. Segall, Pierre R. Dasen, 2002. Pg. 149). სწორედ ამიტომ, ჩემს კვლევაშიც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ენობრივ ასპექტებს.

რაც შეეხება „კულტურულ იდენტობას“, ეს არის რწმენების, შეხედულებებისა და დამოკიდებულებების ნაკრები, რომლებიც პიროვნებას აქვს საკუთარი თავის მიმართ და რომლებიც დაკავშირებულია (მის) კულტურული ჯგუფის წევრობასთან. როგორც წესი, „კულტურული იდენტობა“ წინა პლანზე

გადმოდის მაშინ, როდესაც ინდივიდებს ურთიერთობა აქვთ სხვა კულტურასთან და არა მაშინ, როცა მხოლოდ ერთი კულტურის წიაღში ცხოვრობენ (John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshal H. Segall, Pierre R. Dasen, 2002. Pg. 357). რაკი საქართველოს მოსახლეობა კულტურულად მრავალფეროვანი საზოგადოებაა, რომელშიც განსხვავებული კულტურული ჯგუფების წარმომადგენლები ერთად ცხოვრობენ და იზიარებენ საერთო სახელმწიფოებრივ სოციალურ და პოლიტიკურ „ჩარჩოს“/“სისტემას“, უნდა ვივარაუდოთ, რომ თითოეული კულტურული ჯგუფის იდენტობის აღქმა გამძაფრებულია. კულტურათმორისი ურთიერთობების გასაგებად ხშირად იყენებენ ტერმინს „სოციალური იდენტობა“, რაც „კულტურული იდენტობის“ ანალოგია.

როგორც ვხედავთ, კულტურის კონკრეტული, მკაფიოდ ჩამოყალიბებული და უნივერსალური გაგება არ არსებობს. მას ძირითადად უკავშირებენ აზროვნებისა და ცხოვრების წესს, ტრადიციებსა და ადამიანური მოღვაწეობის მატერიალურ შედეგებს.

ჩემი კვლევის ფარგლებში ამ ზოგადი კატეგორიებიდან გამოვყავი კონკრეტული ელემენტები, ესენია: ენობრივი ასპექტები, ხელოვნება, რელიგია და სამზარეულო. ყურადღება გავამახვილე სოციალურ-პოლიტიკურ საკითხებზეც, როგორც კულტურული იდენტობის გამოხატვისთვის მოცემულ რეალობაზე.

§ 2.2 ეთნოსი და ეთნო-კულტურა

ეთნოსი არსებითად სოციალური და კულტურული ერთობაა. ენტონი სმიტის (Anthony D. Smith) მიხედვით, ეთნოსის წევრებისთვის დამახასიათებელია კულტურული უნიკალურობისა და ინდივიდუალურობის აღქმა, რომელიც გამოყოფს საზოგადოებებს ერთმანეთისგან და რომელიც კონკრეტულ საზოგადოებას სძენს გარკვეულ იდენტობას როგორც წევრების, ასევე არაწევრების თვალში. ავტორი გვთავაზობს ეთნოსის ექვს ძირითად მახასიათებელს: 1. საერთო სახელი - ისტორიულ ჩანაწერებში ეთნოსის მაიდენტიფიცირებელი ნიშანი. რაც უფრო ძველია სახელწოდება, მით უფრო „დიდი ძალა აქვს“ მას; 2. საერთო მითები და წარმოშობა - მითების მთავარი ამოცანაა პასუხი გასცეს შემდეგ კითხვებს: რატომ ვართ ჩვენ ყველანი მსგავსი? რატომ ვართ ერთი თემი/საზოგადოება? პასუხი კი ასეთია - იმიტომ რომ, ჩვენ გვყავდა საერთო წინაპრები, მოვდივართ ერთი ადგილიდან და პერიოდიდან, ჩვენ აუცილებლად უნდა ვეკუთვნოდეთ ერთმანეთს და ვიზიარებდეთ საერთო ღირებულებებს; 3. საერთო ისტორია - ეთნოსი არის ისტორიული ერთობა, რომელიც ჩამოყალიბდა გაზიარებული/საერთო მახსოვრობის საფუძველზე; 4. საერთო კულტურა - გარდა მითებისა და ისტორიისა, ეთნოსები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან კულტურის ერთი ან რამდენიმე ელემენტით, რომელიც აერთიანებს ეთნოსის წევრებს და გამოყოფს მათ სხვა ჯგუფებისგან. ეთნოსის წევრებს შორის

კულტურის ყველზე ხშირად გაზიარებული საერთო ელემენტებია ენა, რელიგია. ასევე, ეთნოსის უნიკალურობა შეიძლება გააძლიეროს ტრადიციებმა, წეს-ჩვეულებებმა, ინსტიტუტებმა, კანონებმა, ფოლკლორმა, არქიტექტურამ, ჩაცმულობამ, სამზარეულომ, მუსიკამ, ხელოვნებამ და სხვა. 5. კონკრეტულ ტერიტორიასთან ასოცირება - ეთნოსებს ყოველთვის აქვთ კავშირი განსაკუთრებულ კერასთან, ტერიტორიასთან, რომელსაც აღიქვამენ თავისად. ისინი შეიძლება ფლობდნენ ამ ტერიტორიას ან ასოცირდებოდეს მათ მეხსიერებაში. აუცილებელი არ არის ტერიტორიის ფაქტობრივი ფლობა, მთავარია, რომ მას აქვს სიმბოლური მნიშვნელობა, წარმოადგენს ეთნოსის სიმბოლურ გეოგრაფიულ ცენტრს, „წმინდა ადგილს“. 6. სოლიდარობის განცდა - ეთნიკური ჯგუფის წევრებს აქვთ განსაზღვრული იდენტობის განცდა და ერთმანეთის მიმართ სოლიდარობა.

თუკი ამ ნიშნებს გავაერთიანებთ, მივიღებთ ეთნიკური ჯგუფის განმარტებას - ხალხთა ერთობა, რომლებსაც აქვთ საერთო თვით-სახელი, მითები და საერთო წარმოშობა (რეალური ან წარმოსახვითი), გაზიარებული ისტორია, კულტურა და ერთმანეთისადმი სოლიდარობის განცდა, ასევე, ასოცირებულნი არიან კონკრეტულ ტერიტორიასთან. (Smith, 1988. Pg. 22-29).

საზოგადოების შემსწვალელი მეცნიერებებისთვის აქტუალურია „უმცირესობათა ჯგუფები“/„ეთნიკური უმცირესობები“, რასაც იმაზე მეტი დატვირთვა აქვს, ვიდრე უბრალოდ რიცხოვრივი განზომილება. ხშირად უმცირესობათა ჯგუფები,

უმრავლესობასთან შედარებით, არახელსაყრელ მდგომარეობაში არიან. ეს გარემოება აძლიერებს მათ შორის სოლიდარობის განცდას. კულტურული განსხვავებულობის შენარჩუნების მიზნით, ეთნიკური უმცირესობების წევრები ზოგჯერ ახალისებენ ენდოგამიას და უარს ამბობენ შერეულ ქორწინებებზე (Anthony Giddens, Simon Griffiths, 2006. Pg. 489).

ეთნიკურ იდენტობასთან დაკავშირებით უნდა გავითვალისწინოთ, რომ იდენტიფიკაციის პროცესი მრავალგანზომილებიანია და - ადამიანები სხვადასხვა გზებით ახდენენ საკუთარი თავის იდენტიფიცირებას რომელიმე ჯგუფთან. პინეი (Phinney) (1990) გვთავაზობს 4 განზომილებას: 1. ეთნოსების მიერ საკუთარი თავის განსაზღვრა, თვით-კატეგორიზაცია (self-categorization); 2. ეთნო-კულტურულ ჯგუფთან კავშირი; 3. ეთნიკური ჯგუფის შეფასება (პოზიტიური ან ნეგატიური შიდა ჯგუფური დამოკიდებულებები); 4. ჯგუფისა და მისი კულტურის, წეს-ჩვეულებების მიღება, მონაწილეობა (Duckitt. Pg. 152).

როგორც ვხედავთ, „კულტურის“ ცნების განმარტების დროს ხშირად ფიგურირებს ეთნიკური ერთობები, „ეთნოსის“ გაგება კი მჭიდროდ არის დაკავშირებული კულტურულ ელემენტებთან. უფრო მეტიც, ეთნიკური ჯგუფები ადვილად საცნობნი ხდებიან სწორედ კულტურის ელემენტების მეშვეობით, იქნება ეს ენა, რელიგია თუ ტრადიციები. შესაბამისად, ეთნო-კულტურა შეგვიძლია განვმარტოთ როგორც კონკრეტული ეთნიკური ჯგუფისთვის დამახასიათებელი კულტურა.

თავი 3. სომხები საქართველოში - ისტორიული მიმოხილვა

გავრცელებული პრაქტიკაა მოსახლეობის გადაადგილება მეზობელ ქვეყნებს შორის. ასევე იყო საქართველოსა და სომხეთის შემთხვევაშიც, მათ ერთმანეთთან ხანგრძლივი ურთიერთობა აკავშირებთ, როგორც პოლიტიკურ-კულტურულ-ეკონომიკურ დონეზე, ასევე ხალხთა მიგრაციების კუთხითაც. ისტორიული თვალსაზრისით, რთული დასადგენია კონკრეტული თარიღების, რაოდენობისა და ადგილების განსაზღვრა იმდენად, რამდენადაც სხვადასხვა წყარო განსხვავებულ მონაცემებს გვთავაზობს. თუმცა, ჩემი ნაშრომის მიზანი არ არის ისტორიული ჭეშმარიტების დადგენა, ამასთანავე, აუცილებელია ისტორიული ფონის გააზრება.

ვარაუდობენ, რომ საქართველოში სომხური მოსახლეობის პირველი დასახლებები გაჩნდა ძვ. წ. II საუკუნეში. მას შემდეგ მიმოსვლა არ შემწყდარა, თუმცა, გარკვეულ პერიოდებში განსაკუთრებით ინტენსიური იყო სომხების მიგრაცია საქართველოში. როგორც წესი, ეს პერიოდები მნიშვნელოვან ისტორიულ თარიღებს უკავშირდებოდა. სომხური მოსახლეობით დასახლებულ ტერიტორიებში შექმნილი არეულობების შემდეგ, დევნილი ხალხის ძირითადი თავშესაფარი მათ ჩრდილოეთით მეზობლად მდებარე სახელმწიფო იყო. აღსანიშნავია მიზანმიმართული ჩამოსახლების შემთხვევებიც, ჯერ საქართველოს მეფეების,

შემდეგ კი რუსეთის იმპერიის მხრიდან. ქრონოლოგიურად მიგრაციული ტალღების ძირითადი ნაკადები ასე იყოფა:

1. VII საუკუნე - საეკლესიო განხეთქილების შედეგად გამოწვეული მიგრაცია;
2. XII საუკუნე - დავით აღმაშენებლის მიერ სომხების ჩამოსახლება, ძირითადად გორში;
3. XV საუკუნე - ოსმალეთიდან დევნილი სომხების დასახლება. იმ პერიოდში მტრის შემოსევებისგან გაუკაცრიელებული იყო აღმოსავლეთ საქართველოს სოფლები და მათი კვლავ განსახლება ქართველ მმართველებსაც აწყობდათ;
4. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი - ერეკლე II-ის მეფობის პერიოდს ემთხვევა. გადასახლდნენ ძირითადად ერევანსა და ყარაბაღში მცხოვრებნი;
5. XIX საუკუნე - 1804 წელს, ჯერ გენერალ ციციანოვის, შემდეგ კი გენერალ პასკევიჩის დროს ათასობით სომეხი დაასახლეს საქართველოში. ირანიდან შემოსული სომხები ქვემო ქართლში სახლდებოდნენ, ხოლო თურქეთიდან შემოსულები - სამცხე-ჯავახეთში. იმავე საუკუნეში რამდენჯერმე განმეორდა მსხვილი მიგრაციული ტალღები: 1828-1829, 1877-1889 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომების შემდეგ, 1895-1896 წლებში ოსმალეთში სომხების მიმართ განხორციელებული დევნის შემდეგ. ოსმალეთიდან მიგრაცია გაგრძელდა შემდეგ საუკუნეშიც, განსაკუთრებით

კი 1915 წლის ტრაგიკული ამბების მერე (კომახია, 2008. გვ. 90-92).

ეთნო-კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბება-შენარჩუნების პროცესის თავისებურების გასაანალიზებლად ეს ფაქტები საყურადღებოა მრავალმხირვ. პირველ რიგში, საუკუნეების განმავლობაში პერიოდული მიგრაცია განაპირობებს ძველი თაობის დიასპორის კულტურული იდენტობის განახლებას. როგორც წესი, მულტიკულტურულ საზოგადოებაში, ეთნიკური უმცირესობების ყოველი მომდევნო თაობისთვის უფრო რთულდება საკუთარი ეთნო-კულტურის პირვლანდელი სახით შენარჩუნება. სომხების პერიოდული მიგრაცია კი განაპირობებდა მუდამ ახალი თაობის არსებობას. მეორე რიგში, გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ სხვადასხვა ტერიტორიაზე მცხოვრები სომხების ეთნო-კულტურა იმ ტერიტორიებისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკით იქნებოდა გაჯერებული, იქნებოდა ეს სომხეთის, ოსმალეთის იმპერიისა თუ ირანის ტერიტორიები. ამასთანავე, გავლენა აქვს იმას თუ საქართველოს რომელ რეგიონში დასახლდნენ, განსახლების როგორი ფორმა შექმნეს (სასოფლო-საქალაქო, კომპაქტური-დისპერსიული).

საქართველოში მცხოვრები სომხების კულტურული იდენტობის გამოხატვისთვის შექმნილი ფონის შესახებ მეტ-ნაკლებ წარმოდგენას გვაძლევს სომხურენოვანი გამოცემების შესახებ სტატისტიკა. მაგალითად, 1846-1871 წლებში სომხურ ენაზე თბილისში გამოიცემოდა 7 ჟურნალ-გაზეთი, რომელთა

რაოდენობაც შემდეგ გაიზარდა. 1913 წლისთვის უკვე 20-მდე დასახელების ჟურნალ-გაზეთი გვხვდება, რომელთა საერთო ტირაჟი 20 ათასს აღწევდა. იმავე წელს, თბილისში სომხურ ენაზე გამოიცა 241 წიგნი და/ან სახელმძღვანელო. 1899-1917 წლებში კი დაიბეჭდა 12 ტომიანი „სომხეთის ისტორიის დივანი“ (მაისურაძე, 2008, გვ. 112).

საინტერესოა საქართველოს მოსახლეობის დინამიკა საბჭოთა პერიოდშიც. 1939 წლის აღწერის მიხედვით საქართველოს მოსახლეობა შეადგენდა 3540023 ადამიანს, აქედან კი 415013 (11.7%) ეთნიკურად სომეხი იყო. 1959 წელს საქართველოს საერთო მოსახლეობის (4044045) დაახლოებით 10.9%-ს (442916) შეადგენდნენ სომეხები. 1970 წლის მონაცემები ასეთია - მთლიანი მოსახლეობაა 4686358 ადამიანი, ეთნიკური სომეხები კი - 452309 (9.65%). 1979 წლის მონაცემებით, საქართველოს მოსახლეობა მცირედით იზრდება და აღწევს 4993182 ადამიანს, ეთნიკურად სომეხების რაოდენობა კი იკლებს და შეადგენს საერთო რაოდენობის დაახლოებით 9%-ს (448000). საბჭოთა კავშირში ბოლო 1989 წლის აღწერის შედეგების მიხედვით, საქართველოს მოსახლეობა შეადგენს 5400841 ადამიანის, მათ შორის სომეხები - 437211 (8%) (Приложение Справочник: Демоскоп Weekly, n.d.) (იხ. დანართი, გრაფიკი 1).

როგორც ვხედავთ, 1939-1970 პერიოდში სომეხების აბსოლუტური რაოდენობა იზრდება, თუმცა პროცენტული მაჩვენებელი იკლებს საერთო მოსახლეობის გაზრდის გამო. 1979-1989 წლებში

საერთო მოსახლეობის გაზრდასთან ერთად, ეთნიკურად სომხების აბსოლუტური მაჩვენებლებიც იკლებს.

2002 წლის საქართველოს მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, ორივე მაჩვენებლის შემცირება გრძელდება, საერთო მოსახლეობა შეადგენს 4371535 ადამიანს, ეთნიკურად სომხები კი 248929 (5.7%) ადამიანს. იმ დროისთვის თბილისში ცხოვრობდა 1081679 ადამიანი, რომელთა 7.6% (82586) ეთნიკურად სომეხი იყო. სამცხე-ჯავახეთის ანალოგიური მაჩვენებლებია: საერთო მოსახლეობა - 207598, სომხები - 113347 (54%), მათგან ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში სულ ცხოვრობდა - 60975 ადამიანი, რომელთა 94% (57516) სომეხია (მოსახლეობის აღწერა 2002, ძირითადი შედეგები: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, n.d.). მოსახლეობის რაოდენობისა და შემადგენლობის თანამედროვე მდგომარეობას სხვა თავში განვიხილავ.

თავი 4. საქართველოს ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული კანონმდებლობა

საზოგადოებრივი ცხოვრების ორგანიზება მეტწილად არის დამოკიდებული საკანონმდებლო უზრუნველყოფაზე. ქვეყნის კონსტიტუცია და სხვა მარეგულირებელი აქტები ერთი მხრივ გამოხატავენ სახელმწიფოს ღირებულებებს, მეორე მხრივ კი ქმნიან სამოქმედო სივრცეს. რაც უფრო გამართული და სრულყოფილია ქვეყნის კანონმდებლობა და აღსრულების მექანიზმები, სახელმწიფოც მით უფრო ეფექტიანად ფუნქციონირებს. სწორედ ამიტომ არის მნიშვნელოვანი საქართველოს ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული კანონმდებლობის მიმოხილვა.

საქართველოს 1995 წლის 24 აგვისტოს მიღებულ კონსტიტუციაში დაფიქსირებულია ადამიანების კანონის წინაშე თანასწორობა მიუხედავად მათი რასისა, კანის ფერისა, რელიგიისა, ენისა, სქესისა, პოლიტიკური და სხვა შეხედულებებისა, წარმოშობისა, ეროვნული, ეთნიკური და სოციალური კუთვნილებისა (მუხლი 14).

კონსტიტუციის მეცხრამეტე მუხლი ეხება სიტყვის, აზრის, სინდიდის, რწმენის, აღმსარებლობის თავისუფლებას და

დაუშვებლად მიიჩნევს ადამიანების დევნას განსხვავებულობის გამო.

ოცდამეექვსე მუხლის მიხედვით, დაუშვებელია ისეთი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური გაერთიანების შექმნა, რომელიც აღვივებს შუღლს ეროვნულ, კუთხურ, რელიგიურ ან სოციალურ ნიადაგზე.

კონსტიტუციის ოცდამეთოთხმეტე მუხლი კულტურის შესახებაა, რომლის მიხედვითაც, სახელმწიფო ხელს უწყობს მოქალაქეთა კულტურული თვითმყოფადობის გამოვლინებას და მათ შეუზღუდავ მონაწილეობას კულტურულ ცხოვრებაში.

სოციალურ, პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში მოქალაქეთა თანასწორობას (ეროვნული, ეთნიკური, რელიგიური, ენობრივი კუთვნილების მიუხედავად) ეხება ოცდამეთვრამეტე მუხლი (საქართველოს კონსტიტუცია: საქართველოს პარლამენტი. გვ. 5, 6, 8, 10, 11).

2005 წლის 13 ოქტომბრის N 1938-III დადგენილებით, საქართველოს პარლამენტმა მოახდინა „უმცირესობათა დაცვის შესახებ“ ევროპული ჩარჩო კონვენციის რატიფიცირება (ევროსაბჭოს დოკუმენტი, რომელსაც ხელი მეოწერა 1995 წლის 1 თებერვალს), რომელიც ამოქმედდა 2006 წლის 1 აპრილიდან (ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ: საქართველოს პარლამენტი).

სხვა მნიშვნელოვანი საერთაშორისო სამართლებლივი ჩარჩოა „რეგიონული ან უმცირესობათა ენების ევროპული ქარტია“, რომელიც ევროსაბჭოს წევრმა სახელმწიფოებმა მიიღეს 1992 წლის 5 ნოემბერს. დოკუმენტის მიზანია რეგიონული ან უმცირესობათა ენების აღიარება კულტურული სიმდიდრის გამოხატულებად, მათი პატივისცემა, დაცვა, გამოყენების ხელშეწყობა (მუხლი 7). მხარეების მიერ განათლებასთან დაკავშირებული ვალდებულებები ძირითადად ეხება საგანმანათლებლო სისტემის ყველა საფეხურზე რეგიონულ ენაზე განათლების მიწოდების სრულად ან ნაწილობრივ უზრუნველყოფას (მუხლი 8). მხარეების ვალდებულებაში შედის, საჭიროების შემთხვევაში, სამართლებრივი პროცესების წარმართვა და დოკუმენტების მიღებ-გაცემა უმცირესობების ენაზე ან თარგმანის პარალელურად (მუხლი 9). სახელმწიფოებმა უნდა უზრუნველყონ საჯარო სამსახურების ღიაობა და მათ მიერ გამოცემული ფართოდ გავრცელებული დოკუმენტების ხელმისაწვდომობა ეთნიკური უმცირესობებისთვის რეგიონულ ენებზეც (მუხლი 10). სახელმწიფომ ხელი უნდა შეუწყოს ან წახალისოს სულ მცირე ერთი რადიო სადგურისა და ტელევიზიის მაუწყებლობას რეგიონულ ენაზე, შესაბამის ტერიტორიაზე. ასევე, არ შეზღუდოს მეზობელი ქვეყნებიდან იმ მედია-პროგრამების მიღება, რომლებიც რეგიონული ენის იდენტურ ენაზე გადმოიცემა (მუხლი 11). კულტურულ პროცესებთან დაკავშირებით, სახელმწიფო ვალდებულია მხარი დუჭიროს რეგიონულ ენაზე შექმნილი კულტურული მემკვიდრეობის გავრცელებასა და სხვა ენებზე შექმნილის

თარგმანს (მუხლი 12). ქარტიის ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებასთან დაკავშირებული პუნქტები კრძალავს რეგიონული ენის საფუძველზე რაიმე სახის დისკრიმინაციასა და შეზღუდვებს (მუხლი 13) (ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობათა ენების შესახებ: ევროპის საბჭოს ოფისი საქართველოში).

საქართველო არ შეერთებია აღნიშნულ ქარტიას, თუმცა მასში ჩამოთვლილი ვალდებულებების უმრავლესობა პრაქტიკულად სრულდება (ენების ევროპული ქარტია - მთავრობის ევროპული თავსატეხი, 2014). ამიტომ, განსახილველია, რამდენად რეალურია ქარტიასთან დაკავშირებული სკეპტიკური მოსაზრებები, რომლებიც დოკუმენტს მიიჩნევენ სახელმწიფოებრიობისთვის პოტენციურ საფრთხედ.

2009 წელს საქართველომ შეიმუშავა კომპლექსური სტრატეგია ეთნიკური უმცირესობების სამოქალაქო ინტეგრაციის მიმართულებით. გეგმა ძირითადად ითვალისწინებდა განათლების სფეროში ცვლილებებსა და შრომის ბაზარზე ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფას. აღნიშნული სტრატეგია განახლდა 2015 წელს, ეთნიკურ უმცირესობებთან კონსულტაციების შემდეგ და დაისახა სამოქმედო გეგმა 2015-2020 წლებისთვის.

იმისთვის, რომ 2015-2020 წლის სტრატეგია შესრულდეს, სხვადასხვა სამინისტროები განსხვავებულ პასუხისმგებლობას იღებენ. განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მიზანია

შექმნას თანამედროვე და ინოვაციური სამეცნიერო-საგანმანათლებლო გარემო სამოქალაქო საზოგადოებასთან მჭიდრო თანამშრომლობით. 2016 წელს სამინისტრომ შეიმუშავა ეროვნული პოლიტიკა „საგანმანათლებლო სისტემა სოციალური ინტეგრაციისთვის“. ამ პოლიტიკის ძირითადი მიზნებია: ეთნიკური უმცირესობებისთვის ხარისხიან განათლებაზე წვდომის უზრუნველყოფა; განათლების გაგრძელების შესაძლებლობის შექმნა/უზრუნველყოფა; ოფიციალური სახელმწიფო ენის სწავლა-სწავლების ხარისხის გაუმჯობესება; ეთნიკური ენის სწავლა-სწავლების ხარისხის გაუმჯობესება იმისთვის, რომ დაცულ იქნას ეთნიკური იდენტობა; დასაქმებისა და წარმატებული ინტეგრაციის ხელის შეწყობა; ორმხრივი პატივისცემისა და მრავალფეროვნებისადმი ტოლერანტური კულტურის ჩამოყალიბება (Thus, 2016. Pg. 27-28).

2014 წელს, საქართველოს პარლამენტმა მიიღო ანტიდისკრიმინაციული კანონი. იმავე წელს, სახალხო დამცველის აპარატს დაემატა თანასწორობის დეპარტამენტი. მნიშვნელოვანი საჯარო უწყებებია „შერიგებისა და სამოქალაქო თანასწორობის საკითხებში სახელმწიფო მინისტრის აპარატი“, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს ინკლუზიური მიდგომა ეთნიკურ უმცირესობებთან მიმართებით (2015 წლის 17 ივნისის მეორე პერიოდული ანგარიში საქართველოს შესახებ, 2016).

საბოლოო ჯამში, საქართველოს კანონმდებლობა უზრუნველყოფს ეთნიკური უმცირესობების ეთნო-კულტურული იდენტობის გამოხატვისთვის შესაფერისი გარემოს შექმნას. სხვა საკითხია, რამდენად ეფექტიანად ხდება კანონების დაცვა-აღსრულება.

თავი 5. სტატისტიკური მონაცემები

2014 წლის საქართველოს მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის თანახმად, საქართველოს მოსახლეობა 2002 წელთან შედარებით 15%-ით შემცირდა (2002 – 4371535; 2014 – 3713804). ანალოგიური ტენდენცია დაფიქსირდა ეთნიკურად სომეხ მოქალაქეებშიც. 2014 წლის მონაცემებით, ეთნიკურად სომეხების რაოდენობაა 168102 (საერთო მოსახლეობის 4.5%). მათ შორის, თბილისში ცხოვრობს 53409 ადამიანი (თბილისის მოსახლეობის 4.8%), სამცხე-ჯავახეთში - 81089 (რეგიონის მოსახლეობის 50.5%).

იმავე წლის აღწერის მიხედვით, მშობლიურ ენად სომხური დაასახელა 144812-მა ადამიანმა, რაც საქართველოს მთლიანი მოსახლეობის 3.89%-ია, ხოლო ეთნიკურად სომხური მოსახლეობის 86%. თბილისის მოსახლეობაში იგივე მაჩვენებელია 37500 (თბილისის საერთო მოსახლეობის 3.38%, თბილისის სომხური მოსახლეობის - 70.2%), სამცხე-ჯავახეთში კი - 79878 (სამცხე-ჯავახეთის საერთო მოსახლეობის 49.76%, რეგიონის სომხური მოსახლეობის - 98.5%) (იხ. დანართი, გრაფიკი 2).

ქვეყნის მასშტაბით, 57316 ადამიანი, რომელმაც სომხური დააფიქსირა მშობლიურ ენად, თავისუფლად ფლობს ქართულ ენას, რაც სომხური მოსახლეობის 34.09%-ია. თბილისის მასშტაბით, 29584 ადამიანი, რომელმაც სომხური დააფიქსირა მშობლიურ ენად, თავისუფლად ფლობს ქართულ ენას (თბილისის სომხური მოსახლეობის 55.39%), ხოლო სამცხე-

ჯავახეთში ანალოგიური მაჩვენებელია 16676 ადამიანი (რეგიონის სომხური მოსახლეობის 20.56%).

აღმსარებლობის თვალსაზრისით, სომხურ-სამოციქულო ეკლესიას მიაკუთვნებს თავს 109041 ადამიანი, რაც საქართველოს სომხური მოსახლეობის 64.86%-ია. მათგან თბილისის სომხური მოსახლეობიდან 29368 ადამიანია (ქალაქის სომხური თემის 54.98%), ხოლო სამცხე-ჯავახეთიდან 64115 ადამიანი (რეგიონის სომხური მოსახლეობის 79.06%) (საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური) (იხ. დანართი, გრაფიკი 3).

კულტურის ორ ელემენტს - ენასა და რელიგიას - სომხებთან განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. როგორც სტატისტიკიდან ჩანს, საქართველოს სომხებს შორის სომხურ ენას შედარებით უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე სომხურ-სამოციქულო ეკლესიას. ეთნიკურ სომხებში მშობლიურ ენად სომხურის დასახელების პროცენტული მაჩვენებელი აღემატება სომხურ-სამოციქულო ეკლესიის აღმსარებლების ანალოგიურ მაჩვენებელს როგორც მთლიანად ქვეყნის მასშტაბით, ასევე თბილისსა და სამცხე-ჯავახეთში. ამ სურათის შექმნაზე იმოქმედებდა ის ფაქტი, რომ სამცხე-ჯავახეთის სომხების გარკვეული ნაწილი კათოლიკური ეკლესიის მიმდევარია, თბილისში კი - მართლმადიდებლურის.

თბილისსა და სამცხე-ჯავახეთს შორის სივრცობრივი განსხვავება ჩანს ენის ფლობის მიხედვით. თბილისელი

სომხების უმრავლესობა - 70.2% - ასახელებს მშობლიურ ენად სომხურს, ხოლო სამცხე-ჯავახეთში აბსოლუტური უმრავლესობა, რეგიონის სომხების 98.5%. ასევე, თბილისელი სომხების უმრავლესობა (55.39%) თავისუფლად ფლობს ქართულ ენას, სამცხე-ჯავახეთში კი ეს მაჩვენებელი საკმაოდ დაბალია - 20.56%.

ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობის რაოდენობის კლების კვალდაკვალ, ქვეყანაში დაიკლო შესაბამისი სკოლების რაოდენობამაც. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მიერ მოწოდებული ინფორმაციის საფუძველზე შეიძლება დღევანდელი ვითარება შევადაროთ 1978 წლის მდგომარეობას.

1978 წლის პირველი სექტემბრის მდგომარეობით, ახალქალაქის რაიონში იყო: 5 ქართული სკოლა, 1 რუსული, 57 სომხური, 1 ქართულ-სომხური, 1 სომხურ ქართული. თბილისში იყო: 74 ქართული სკოლა, 43 რუსული, 7 სომხური, 20 ქართულ-რუსული, 9 რუსულ-ქართული, 6 რუსულ-სომხური (იხ. დანართი, გრაფიკი 4).

იმავე პერიოდში, მთლიანად ქვეყნის მასშტაბით, სწავლების ენის მიხედვით სკოლებისა და სკოლა-ინტერნატების რაოდენობა შემდეგნაირად იყო განაწილებული: 2753 ქართული, 257 რუსული, 197 სომხური, 97 ქართულ-რუსული, 10 ქართულ-სომხური, 32 რუსულ-ქართული, 7 რუსულ-სომხური, 3 სომხურ-რუსული, 2 რუსულ-ქართულ-სომხური (საქართველოს სსრ

ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების ქსელი და კონტიგენტი (1978 წლის 1 სექტემბრის მდგომარეობით), 1980. გვ. 10,12,18) (იხ. დანართი, გრაფიკი 5).

ამჟამად თბილისში 3 სომხურენოვანი სკოლაა, რომელთაგანაც ორი ქართულ-სომხურია, ერთი კი მთლიანად სომხური. რუსულენოვანი სკოლების რაოდენობა 24-ია, ამათგან 21 შერეული სექტორის სკოლაა, 3 კი მთლიანად რუსული (იხ. დანართი, გრაფიკი 6).

მიმდინარე მდგომარეობით, ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში 55 სომხურენოვანი სკოლაა, აქედან 53 მთლიანად სომხურია, დანარჩენი ორი კი შერეული. მუნიციპალიტეტში მხოლოდ ერთი მთლიანად რუსულენოვანი სკოლაა (საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო) (იხ. დანართი, გრაფიკი 7).

1978 წლის სტატისტიკა მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც გამოხატავს საბჭოთა საქართველოში არსებულ სიტუაციას და რესპონდენტების სასკოლო ასაკის პერიოდის მდგომარეობას ასახავს, რის საფუძველზეც შეგვიძლია გავაანალიზოთ, ჰქონდათ თუ არა მათ სკოლის არჩევის შესაძლებლობა. რუსულენოვანი სკოლების გათვალისწინება კი მნიშვნელოვანია როგორც ისტორიული ფაქტორიდან, ასევე თანამედროვე რეალობიდან გამომდინარე.

საზოგადოებრივი გეოგრაფიის გადმოსახედიდან, საინტერესოა მიგრაციული განწყობებიც. 2002 წლის აღწერის მიხედვით,

თბილისიდან 5718 ეთნიკურად სომეხი იყო წასული საზღვარგარეთ, რაც თბილისელი სომხების 2.29%-ს შეადგენდა. სამცხე-ჯავახეთიდან 4898 სომეხი (რეგიონის სომხების 4.32%). ახალქალაქის მუნიციპალიტეტიდან - 2787 (მუნიციპალიტეტის სომხური თემის 4.84%) (იხ. დანართი, გრაფიკი 8, რუკა 1, რუკა 2).

2014 წლის აღწერის მონაცემებით, თბილისელი სომხებიდან 1920 ადამიანია წასული (თბილისის სომხების 3.59%). ამათგან რუსეთშია წასული 602 ადამიანი (თბილისელი სომეხი ემიგრანტების 31.35%), სომხეთში - 143 (7.44%), საბერძნეთში - 170 (8.85%), უკრაინაში - 161 (8.38%), აშშ-ში - 145 (7.55%), გერმანიაში - 127 (6.61%), თურქეთში - 96 (5%), საფრანგეთში - 129 (6.71%), იტალიაში - 58 (3%), ესპანეთში - 35 (1.82%), სხვა ქვეყნებში - 25 (1.3%).

სამცხე-ჯავახეთიდან 1809 სომეხია ემიგრირებული (რეგიონის სომხების 2.23%). ამათგან რუსეთშია წასული 758 (რეგიონის სომეხი ემიგრანტების 41.9%), სომხეთში - 945 (52.23%), უკრაინაში - 17 (0.93%), გერმანიაში - 11 (0.6%), სხვა ქვეყნებში - 25 (1.38%) (იხ. დანართი, გრაფიკი 9, გრაფიკი 10).

ახალქალაქის მუნიციპალიტეტიდან 764 სომეხი ემიგრანტია, რომელთაგანაც 350 რუსეთშია (45.8%), სომხეთში - 392 (51.3%) (საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური).

2002 და 2014 წლის აღწერებს შორის ვხედავთ, რომ თბილისელი სომეხი ემიგრანტების ხვედრითი წილი გაიზარდა, სამცხე-ჯავახეთიდან კი შემცირდა.

რეგიონსა და დედაქალაქს შორის სივრცობრივ განსხვავებას აჩვენებს მიგრაციული განწყობებიც. თბილისიდან მიგრაციული ნაკადების გეოგრაფია ბევრად უფრო დივერსიფიცირებულია. მიმღებ ქვეყნებს შორის ლიდერობს რუსეთი, რომელსაც თან მოჰყვება საბერძნეთი, უკრაინა, აშშ, სომხეთი (მეხუთე ადგილზეა), საფრანგეთი, გერმანია, თურქეთი, იტალია და ესპანეთი. სამცხე-ჯავახეთიდან ემიგრანტების უმრავლესობა წასულია სომხეთში, დიდი ნაწილი მოდის რუსეთზეც, უმნიშვნელო რაოდენობაა უკრაინასა და გერმანიაში. ახალქალაქის მუნიციპალიტეტისთვის, მიგრაციული კუთხით, მნიშვნელოვანია მხოლოდ ორი ქვეყანა (სომხეთი, რუსეთი) და განაწილების თვალსაზრისით იმეორებს რეგიონის ტენდენციას.

საინტერესოა საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს მიერ განხორციელებული ან მხარდაჭერილი პროექტებიც. მოთხოვნილი ინფორმაციის თანახმად, 2011-2016 წლებში საქართველოს კულტურის და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს პროექტების/ღონისძიებების სია, რომელიც ეთნიკურ სომხებს უკავშირდება, ასეთია: ნორაშენისა და სურბნიშანის ტაძრების (ქ. თბილისი) რეაბილიტაციისთვის საპროექტო დოკუმენტაციების მომზადება (2011 წელი); სომხურენოვანი გაზეთის - „ვრასტანი“ - ხელშეწყობა; ჩატარდა ნინოწმინდისა და ახალქალაქის მუნიციპალიტეტებში

არსებული სომხური კულტურის ძეგლების პასპორტიზაცია და მომზადდა კულტურული მემკვიდრეობის ობიექტების შესახებ სააღრიცხვო ბარათები (2012 წელი); მომზადდა შამქორელთა ღვთისმშობლის (კარმირ ავეტარანი) ეკლესიის (თბილისი) რეაბილიტაციის პროექტი (2013 წელი); შ.პ.ს. „აკასტუდიოს“ მიერ ორგანიზებული მეგა-თამაშის - „ერთიანი საქართველო“ - ხელშეწყობა, რომელიც მიმდინარეობდა ქართულ-სომხურ და ქართულ-აზერბაიჯანულ ენებზე (2013 წელი); „ერთი ცის ქვეშ“ ფესტივალის ხელშეწყობა, სადაც მონაწილეობას იღებდნენ სომეხი და აზერბაიჯანელი მოსწავლეები (2013 წელი); სომხეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ვიზიტის ფარგლებში, შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო აკადემიურ თეატრში გასამართი საიათ-ნოვას 300 წლისთავისადმი მიძღვნილი კონცერტის დაფინანსება (2014 წელი); სურბნიშანის ტაძრის ეტაპობრივი საერაბილიტაციო სამუშაოები (2012 და 2014 წლებში); ნორაშენის ტაძრის კორექტირებული სარეაბილიტაციო პროექტის მომზადება (2015 წელი); „სერგო ფარაჯანოვი - XXI საუკუნის სიზმარი“ გამოფენის ხელშეწყობა (2015 წელი); პროექტების - „ყველა კულტურა განსხვავებული, მაგრამ თანასწორია“, „მრავალეროვანი საქართველო აფიშებში“, კლასიკური მუსიკის საღამო „მრავალფეროვნების დღესასწაული“, მუსიკალური ფესტივალი „One Caucasus“ - მხარდაჭერა (2016 წელი) (საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტრო).

თავი 6. ორგანიზაციები და მედია

საზოგადოების ეთნო-კულტურის დაცვა-რეალიზებაში მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის სხვადასხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციებს. საქართველოს სომხების შემთხვევაში დიდია სომხური-სამოციქულო ეკლესიის როლიც. ასევე, მნიშვნელოვანია ისეთი საინფორმაციო პორტალების არსებობა, რომლებიც ეთნიკური უმცირესობებისთვის გასაგებ ენაზე იფუნქციონირებს. ამ თავში მიმოვიხილავ რამდენიმე ორგანიზაციასა და მედია-პორტალს.

გაზეთი „სამხრეთის კარიბჭე“ გამოდის 2004 წლიდან, ქართულად და სომხურად (ქართული მასალები ითარგმნება სომხურად). გაზეთის წარმომადგენელთან ინტერვიუს მეშვეობით გავეცანი მათ საქმიანობასა და გამოწვევებს. „სამხრეთის კარიბჭეს“ ადრე ახალქალაქშიც ჰქონდა ოფისი, მაგრამ დაიხურა და ახლა მხოლოდ ახალციხეშია.

ამჟამად, გაზეთი ორივე ენაზე კვირაში ერთხელ იბეჭდება და უფასოდ არიგებენ, თუმცა ტირაჟი დიდი არ არის. ყველა მსურველს შეუძლია მათი ოფისიდან ან ჯიხურებიდან წაიღოს გაზეთი. „სამხრეთის კარიბჭეს“ ბოლოდროინდელი სიახლეა ის, რომ რადიო-მაუწყებლობაზეც გადავიდა.

„რადიო სომხურ კონტენტზეცაა გათვლილი. ყოველ დღე, დღეში ორჯერ გადის საინფორმაციო გამოშვება სომხურ ენაზე. შემდეგ ვებ გვერდზეც იტვირთება აუდიო ვერსია და იქაც შეუძლიათ მოსმენა. რადიოს დაფარვის ზონა რეგიონია, სამცხე-ჯავახეთი.

ნაკლებად იჭერს ბორჯომსა და ნინოწმინდაში, მაგრამ ჩვენი რადიო-სიუჟეტები სომხურ ენაზე გადის სომხურენოვან რადიოზეც ნინოწმინდაში, რადიო „ნორი“, ასე ჰქვია“ (ფეიქრიშვილი, 2017).

რადიოს, საინფორმაციოს გარდა, აქვს რუბრიკა „ხმა სოფლიდან“ და სომხურ ენაზე მომზადებულ სიუჟეტებს უშვებს, რომლებიც ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობისა და მათი პრობლემების შესახებაა. აღსანიშნავია, რომ რადიოს მსმენელების ნახევარი სომხური მოსახლეობაა და მათგან დადებითი უკუკავშირიც აქვთ, ხშირად ამბობენ, რომ ძალიან კარგია, როდესაც საკუთარ ენაზე უსმენ ამბებს.

წარმომადგენელი აღნიშნის, რომ ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობის შესახებ სიუჟეტების მომზადების დროს ხშირად პრობლემები ყოფილა, რადგან ისინი ჩაკეტილები არიან და საკუთარი აზრის დაფიქსირებაზე უარს ამბობენ, ფიქრობენ, რომ შეიძლება ამით პრობლემა შეექმნათ. გაზეთის გამოწვევა კი ისაა, რომ ამ ადამიანებამდე მიიტანონ ინფორმაცია. თუმცა, როგორც ჩანს, ბოლო პერიოდში მოსახლეობის მხრიდან სიფრთხილის ეტაპი ნელ-ნელა გადაილახება. *„მათთვის ძალიან მნიშვნელოვანია რელიგიური დღესასწაულები, რასაც ხშირად ვამუქებთ და უკვე შეგვეჩვენო, რომ ამაში ცუდი არაფერია, თუ ისაუბრებენ ჩვენთან. შიშის ეტაპი გადავიარეთ“ (ფეიქრიშვილი, 2017).*

რაც შეეხება კონკურენციას, ფიქრობენ, რომ ადგილზე ან მსხვილ მედია საშუალებებთან კონკურენცია ძალიან უმნიშვნელოა. „იმიტომ რომ, რეგიონში „სამხრეთის კარიბჭე“ ერთადერთია, რომელიც სამ პლატფორმაზე მუშაობს: ვები, გაზეთი და რადიო. რაც შეეხება, ინფორმაციის თვალსაზრისით, ცენტრალური მედია კარგ კონკურენციას ვერ გაგიწევს იმიტომ, რომ ამბავი შენს რეგიონში ხდება და პირიქით, ჩვენგან მიაქვთ ინფორმაცია“ (ფეიქრიშვილი, 2017).

საინტერესოა, რომ „სამხრეთის კარიბჭე“ მუშაობს მოქალაქე ჟურნალისტების მიერ მიწოდებული ინფორმაციის საფუძველზე. მოქალაქე ჟურნალისტები არიან უბრალოდ მოხალისეები, რომლებიც იღებენ ფოტოებს, ვიდეოებს და აგზავნიან, რადგან უნდათ, რომ მნიშვნელოვანი ფაქტები არ გამოეპაროს გაზეთს. ხშირად არა, მაგრამ იყო შემთხვევები, როდესაც ასეთი ადამიანები ეთნიკურად სომხები ყოფიან.

„სამხრეთის კარიბჭე“ არსებობს დონორი ორგანიზაციების ფინანსური მხარდაჭერით. „რეგიონში დაფინანსება დიდი არ არის, მაგრამ დონორი ორგანიზაციები ყოველთვის თანხმდებიან და მოსწონთ, როცა რაღაცას აკეთებ ისე, რომ მთელ შენს აუდიტორიას აკმაყოფილებ. ამ შემთხვევაში ვგულისხმობ როგორც ქართველ, ასევე სომეხ მაცხოვრებლებს“ (ფეიქრიშვილი, 2017).

მედია-პლატფორმისთვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამოწვევა დაკავშირებულია სომხური შინაარსის შექმნასთან, შესაბამისად,

ადამიანებთან, რომლებიც თარგმნიან ყველაფერს. „გაზეთისთვის კიდევ პრობლემას არ წარმოადგენს ეს, მაგრამ რადიოში ცოტა რთულადაა საქმე. იმიტომ, რომ საჭიროა არა მარტო სალიტერატურო სომხურით თარგმნა, არამედ გამართული სომხური მეტყველებაც, რადგან რადიოში აუდიო ხმა უნდა გავიდეს“ (ფეიქრიშვილი, 2017). წარმომადგენელი მიუთითებს კვალიფიციური სომხურ-ქართულენოვანი ჟურნალისტების ნაკლებობაზე.

საყურადღებოა, რომ „სახრეთის კარიბჭე“ სპეციალური გაზეთის ნომრებს ბეჭდავს სომხურ ენაზე, საარჩევნო მასალებით, არჩევნების პერიოდში, რათა უზრუნველყოს სომხური მოსახლეობის ინფორმირებულობა მიმდინარე ამბების შესახებ.

მიუხედავად იმისა, რომ „სახრეთის კარიბჭე“ კარგად მუშაობს, მისი არსებობა არ არის საკმარისი რამდენიმე მიზეზის გამო: 1. გაზეთის ტირაჟის სიმცირე; 2. მხოლოდ ახალციხის ოფისზე დამოკიდებულება. გარდა ამისა, საინტერესოა, რამდენად გასაგებია სალიტერატურო სომხურით დაწერილ-გადაცემული სიუჟეტები რეგიონის სომხური მოსახლეობისთვის, რომელთა სალაპარაკო ენა გარკვეულწილად განსხვავდება სალიტერატურო სომხურისგან.

შემდეგი ორგანიზაცია არის „საქართველოს სომეხთა სათვისტომო“, რომლის ოფისიც თბილისშია. ორგანიზაციას აქვს სამი ძირითადი ქვე-სტრუქტურა: „მოზარდთა კავშირი“,

„სტუდენტთა კავშირი“ და გაზეთი „მიუთიუნი“. პირველი ორი შეიქმნა 2009 წელს, გაზეთი კი - 2010 წელს.

ორგანიზაციის ძირითადი მიზანია, საქართველოში მცხოვრებ სომხებს შორის სომხური კულტურის გადაცემა და შენარჩუნება. ორგანიზაცია უფასოდ ასწავლის მთელ რიგ პროგრამებს, როგორც მოზარდებს (18 წლამდე), ასევე სტუდენტებს. ეს კულტურულ-საგანმანათლებლო პროგრამებია: სომხური ენა, სომხური ხალხურ-პატრიოტული სიმღერები, სომეხი ერის ისტორია, სამოქალაქო განათლება, სომხური ცეკვები. ასევე, ორგანიზაცია რეგულარულად აწყობს ლაშქრობებსა და ექსკურსიებს საქართველოსა და სომხეთის ისტორიული ძეგლების მოსანახულებლად.

„სტუდენტთა კავშირს“ ურთიერთობა აქვს როგორც ქვეყნის შიგნით ახალგაზრდულ ორგანიზაციებთან, ასევე, სომხეთის, მთიანი ყარაბაღისა და სხვა ქვეყნებში მცხოვრები დიასპორის სტუდენტებთან.

ორგანიზაციის ვებ-გვერდზე გაზეთ „მიუთიუნის“ სიახლეები ქვეყნდება სამ ენაზე (ქართული, სომხური, რუსული).

ორგანიზაციის წარმომადგენლის თქმით, მათ სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობასთანაც აქვთ კავშირი. მათთვის მანძილი პრობლემას არ წარმოადგენს, არ არის ისე შორს და არ არის დაკავშირებულ იმ რაოდენობის თანხასთან, რაც ორგანიზაციისთვის დამაბრკოლებელი იქნება. ამასთანავე, აღნიშნავს, რომ რეგიონის ახალგაზრდები მეტწილად თავად

მიდიან მათთან, თბილისში. „ძირითადად კი ისე ხდება, რომ თავად ჩამოდიან ჩვენთან, რადგან როგორც კი სტუდენტები გახდებიან, მაინც თბილისში ცხოვრობენ. ორგანიზაციას კი აქვს „სტუდენტთა კავშირი“. ძირითადად ამ გზით ხდება ჯავახეთის მოსახლეობასთან კომუნიკაცია“ (ოჰანიანი, 2017).

სხვა დიდი და აქტიური ორგანიზაციაა საქართველოს სომეხთა ეპარქიის კულტურლ-საგანმანათლებლო და ახალგაზრდული ცენტრი „ჰაიარტუნი“, რომელიც დაარსდა 2011 წელს, თბილისში. მათი საქმიანობა ემსახურება სომხური ენის შენარჩუნებას საქართველოში, სომხური ეროვნული ტრადიციებისა და ჩვეულებების აღდგენასა და სომხურ-ქართული კულტურული კავშირების გამყარებას.

„ჰაიარტუნსაც“ აქვს რამდენიმე უფასო წრე, მეტწილად ბავშვებისთვის (7-დან 17 წლის ჩათვლით), ეს წრეებია: სიმღერის საბავშვო გუნდი, სამოყვარულო ახალგაზრდული ქორეოგრაფიული ანსამბლი, დოლისა და დუდუკის კლასები, ვოკალ-ინსტრუმენტალური საესტრადო ანსამბლი, ესთეტიკური აღზრდის ჯგუფი. გარდა ამისა, ორგანიზაციასთან არსებობს საბავშვი ბაღი, ერთდღიანი (შაბათი) სკოლა და საკვირაო სკოლა.

„ჰაიარტუნი“ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ეთნიკურად სომეხებით დასახლებულ სხვა რეგიონებსაც და მათთვისაც ხშირად აწყობს ღონისძიებებს (ჰაიარტუნის წარმომადგენელი, 2017).

მორიგი მნიშვნელოვანი ორგანიზაციაა „ალიქ მედია“, რომელსაც ძირითადად საინფორმაციო პროფილი აქვს. მის წარმომადგენელთან საუბრის შემდეგ უკეთ გავეცანი ორგანიზაციის მიზნებსა და საქმიანობას. „ალიქ მედია“ არის არასამთავრობო ორგანიზაცია, რომელიც შეიქმნა 2016 წლის თებერვალში, თუმცა იქამდე, 2015 წლის აპრილიდან მუშაობდა მოხალისეობრივი რესურსების საფუძველზე.

„ორგანიზაციის მიზანია: მრავალპროფილური მედია-პლატფორმის მეშვეობით, საქართველოს პოლიტიკურ და სოციალურ ცხოვრებაში ეთნიკური სომხების ინტეგრაციის მხარდაჭერა, საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებს შორის (მაგალითად, სამცხე-ჯავახეთი) მზარდი იზოლაციისა და დისტანციურობის დაძლევა. უფრო ხანგრძლივადიანი მიზანია - საქართველოში რუსული რბილი ძალის წინააღმდეგ ბრძოლა და საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების გაძლიერება“ (ხარატიანი, 2017).

„ალიქ მედია“ არის საქართველოში სომხურენოვანი შინაარსის შემქმნელი უდიდესი ორგანიზაცია. ყოველდღიური სტატიები, რომლებიც საქართველოსა და სომხეთში მიმდინარე მოვლენების შესახებაა, უნიკლური წყაროა საქართველოში მცხოვრები სომხებისთვის. 2016 წლიდან ორგანიზაცია ქართულ ენაზეც წერს/თარგმნის იგივე სტატიებს ქართულენოვანი სომხებისთვისაც.

ორგანიზაცია მაუწყებლობს „ონლაინ“, აქვს ვებ-გვერდი და გვერდები სოციალურ ქსელებში (Facebook, Odnoklassniki, Twitter). ასევე, ყოველდღიურ რადიო-გადაცემებს უშვებენ soundcloud.com-ზე.

„ალიქ მედია“ თავად არ უწევს ორგანიზებას კულტურულ აქტივობებს, მაგრამ მასპინძლობს სხვადასხვა ღონისძიებებს (მაგალითად, ინტელექტუალური თამაშები ახალგაზრდებისთვის, საგანმანათლებლო შეხვედრები და სხვა).

წარმომადგენელის თქმით, მათი საქმიანობა სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობისთვისაც ხელმისაწვდომია და სწორედ მათი ინფორმირებულობისა და ცნობიერების ამაღლებაა ორგანიზაციის ერთ-ერთი მთავარი პრიორიტეტი.

რაც შეეხება გამოწვევებს - *„ჩვენი მთავარი გამოწვევაა კვალიფიციური პერსონალის ნაკლებობა და არასტაბილური დაფინანსება“* (ხარატიანი, 2017).

სხვა კულტურულ-საზოგადოებრივი ორგანიზაციებია: საქართველოს სომეხ მწერალთა კავშირი „ვერნატუნ“, „საქართველოს სომეხი ინტელიგენციის კავშირი“, „საქართველოს სომეხ მხატვართა კავშირი“, „გარი დავთიან“ თოჯინების კულტურის სახლი, საქართველოს სომეხ ქალთა კავშირი „მუშანიკ“, ნინოწმინდის საგანმანათლებლო-კულტურული ცენტრი „რაფაელ ჯავახ“, ბათუმის საგანმანათლებლო, კულტურული და ახალგაზრდული ცენტრი „მანთაშევ“ ("ჰაიარტუნ" ცენტრი: სომეხთა სამოციქულო

მართლმადიდებელი წმინდა ეკლესიის საქართველოს ეპარქია). კულტურული თვალსაზრისით, ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს თბილისში არსებულ „პეტროს ადამიანის სახელობის სახელმწიფო სომხურ დრამატულ თეატრს“.

საინფორმაციო პორტალებიდან აღსანიშნავია: „ჯავახ მედია“ - საინფორმაციო საიტი სამცხე-ჯავახეთის რეგიონისთვის, რომელიც მუშაობს 4 ენაზე (ქართული, სომხური, ინგლისური, რუსული) (Javakhk Media, n.d.); „სამცხე-ჯავახეთის მედია ცენტრი“ - არასამთავრობო ორგანიზაცია, რომელიც 2002 წლიდან მუშაობს ეთნიკური სომხებით დასახლებულ რეგიონებში. გარდა ჟურნალისტური საქმიანობისა, ორგანიზაცია უძღვება არაფორმალურ განათლებასა და ადვოკატირების კამპანიებს. მათი ვებ-გვერდი მუშაობს სამ ენაზე (ქართული, ინგლისური, რუსული) (ჩვენ შესახებ: სამცხე-ჯავახეთის მედია ცენტრი, თ. გ.); პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი გაზეთი „ვრასტანი“ და რადიო „ვრასტან FM“, რომლებიც მხოლოდ სომხურად ფუნქციონირებენ (vrastan, თ. გ.) და სხვა.

როგორც ვხედავთ, საქართველოში არის ისეთი სომხური ორგანიზაციები, რომლებსაც შეუძლიათ კულტურული იდენტობის გამოხატვისთვის შესაბამისი გარემოს შექმნა. ეს ორგანიზაციები მრავალფეროვანია და მოიცავს სოციალურ, კულტურულ, საგანმანათლებლო, რელიგიურ თუ საინფორმაციო გაერთიანებებს. მათი გეოგრაფიული განაწილებაც მეტ-ნაკლებად დაბალანსებულია თბილისსა და

სამცხე-ჯავახეთში. ამასთანავე, საყურადღებოა, რომ თბილისში არსებულ ორგანიზაციებს აქვთ სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობასთანაც კავშირი.

მიუხედავად ამისა, არსებული ინფორმაცია არ გვაძლევს იმის საშუალებას, რომ დავასკვნათ, თუ რამდენად საკმარისი და ყოვლისმომცველია მათი საქმიანობა. რადგან ძირითადი ინფორმაციის გავრცელება ინტერნეტის საშუალებით ხდება, საინტერესოა, რამდენად ხელმისაწვდომია ის სასოფლო დასახლებებში მცხოვრებთათვის. ზოგადად კი, საქართველოში ეთნიკური სომხებისთვის თითქმის ყოველგვარი ორგანიზაციის პოვნა შეიძლება, რომლებიც მათ დაეხმარება ეთნო-კულტურული იდენტობის გამოხატვაში.

თავი 7. თვისებრივი კვლევა

§ 7.1 თვისებრივი კვლევის შედეგები

თვისებრივი კვლევის ფარგლებში სულ გამოიკითხა 21 ადამიანი, 11 ახალქალაქიდან 10 თბილისიდან (9 თბილისი, 1 რუსთავი-თბილისი), ამათგან 6 მამაკაცია, 15 - ქალი. რესპონდენტები სხვადასხვა ასაკობრივი კატეგორიიდან იყვნენ, 18 წლიდან 70 წლამდე.

ყველა რესპონდენტი ახალქალაქსა და თბილისში ცხოვრობს დაბადებიდან. მათი უმრავლესობის წინაპრები საქართველოში დასახლდნენ მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში, რამდენიმე სახლობს შუა საუკუნეებიდან და მეცხრამეტე საუკუნიდან.

პასუხი კითხვაზე, თუ რომელია ოჯახში პირველი და მეორე სალაპარაკო ენები, თბილისის რესპონდენტებს შორის ჭარბობდა ქართულ-სომხური ვარიანტი, დაასახელეს ასევე მხოლოდ სომხური, მხოლოდ რუსული და ქართულ-რუსული. *„რთულია ასე განსაზღვრა, იმიტომ რომ მამაჩემი არ საუბრობს სომხურად, მამა ქართულენოვანია, შესაბამისად, მასთან ძირითადად ქართულად ვსაუბრობთ. თუმცა, არის შემთხვევები, ვიწყებთ ქართულად, ვაგრძელებთ რუსულად და ვამთავრებთ სომხურად“* (ქალი, 28 წლის, თბილისი-რუსთავი).

ახალქალაქის რესპონდენტები ოჯახში ძირითადად მხოლოდ სომხურად საუბრობენ ან სომხურ-რუსულად.

სამსახურში ძირითადი სალაპარაკო ენები არის ან იყო (პენსიონერების შემთხვევაში) - თბილისიდან რესპონდენტების უმრავლესობისთვის მხოლოდ ქართული, ასევე, ქართულ-ინგლისური. „*მე სულ ქართულ წრეებში ვიყავი, სამსახური, მეგობრობა, ახლობლები. რომ ვთქვა, სომხური მე არც წერა ვიცი, არც კითხვა. როცა სომხეთში არ ცხოვრობ, სომხური ენა ნუ... რისთვის გჭირდება?*“ (ქალი, 70 წლის, თბილისი)

ახალქალაქელი რესპონდენტები სამსახურში თითქმის მხოლოდ სომხურად ან სომხურ-რუსულად საუბრობენ, გარდა ერთისა, რომელიც სომხურ-ქართულად საუბრობს. ქართული ენის გამოჩენა დამოკიდებულია დამსაქმებელ სტრუქტურაზე, იქნება ეს საჯარო თუ კერძო სექტორი.

ახალქალაქში იგივე სიტუაციაა სანაცნობო წრეში გამოყენებულ პირველ და მეორე ენებთან დაკავშირებით. თბილისში კი ქართულ-რუსული და ქართულ-ინგლისური ვარიანტი ჭარბობს, ასევე, ენათა ჩამონათვალი უფრო მრავალფეროვანი ხდება.

რაც შეეხება ინფორმაციის მიღების საშუალებებს, პასუხები დამოკიდებულია უფრო მეტად რესპონდენტის ასაკზე, ვიდრე მის საცხოვრებელ გარემოზე თბილისსა და ახალქალაქში. 60 წლის ზევით რესპონდენტებისთვის ინფორმაციის მიღების ძირითადი წყაროა მხოლოდ ტელევიზორი, ახალგაზრდებისთვის - ძირითადად ინტერნეტი, შუახნის ასაკისთვის კი ტელევიზორიც და ინტერნეტიც თანაბრად.

ინფორმაციის ენა განსხვავდება, ახლქალაქში ძირითადად არის სომხური და რუსული. „ადრე ჩვენთან იჭერდა ქართულ არხებს და ვრთავდი ხოლმე, რომ ყური მიმეჩვია ენისთვის, ახლა აღარ იჭირეს, მარტო რუსული და სომხური არხებია. ახლქალაქში უმრავლესობასთან იგივე სიტუაციაა, ზოგთან უჩვენებს, ზოგთან არა. ქართული არხი რომ დავიჭიროთ, სპეციალური რაღაცაა საჭირო და თანხა გადასახდელი“ (კაცი, 18 წლის, ახლქალაქი).

თბილისიდან რესპონდენტებს შორის დომინირებს ქართული ენა, შემდეგ რუსული და მერე ინგლისური. „ძირითადად? სამწუხაროდ, რუსულ ენაზე... ინფორმაციას გააჩნია, თუ რაღაც საერთაშორისო დონის ინფორმაციაა, ინგლისურად. ძირითადად, სამსახურიდან გამომდინარე, სულ ქართულთან მაქვს ურთიერთობა. მარტივად, ქართული უფრო ჭარბობს, ვიდრე სხვა ენა. ისე, ვთქვათ, როცა ევრონიუსს ვკითხულობ, ხან რუსულად, ხან ინგლისურად“ (კაცი, 51 წლის, თბილისი).

ყველა რესპონდენტს სკოლის არჩევის მინიმუმ ორი ვარიანტი მაინც ჰქონდა. არც ერთ მათგანს, არც ახლქალაქში და არც თბილისში, არ დაუმთავრებია ქართულენოვანი სკოლა. ახლქალაქიდან ყველას სომხურენოვანი სკოლა აქვს დამთავრებული და მოტივაცია ძირითადად დაფუძნებულია მათ ეთნიკურ წარმომავლობაზე „რადგან სომეხი ვარ, მაგიტომ შემეყვანეს სომხურენოვან სკოლაში“ (კაცი, 24 წლის, ახლქალაქი).

თბილისში მხოლოდ რამდენიმე დამთავრა სომხურენოვანი, დანარჩენებმა კი - რუსულენოვანი სკოლა. „ჩემ დროს ქართველებიც სულ გარუსებულები იყვნენ. სულ რუსული სკოლები, რუსული განათლება. აქ რომ სკოლა დაემთავრებინათ ქართულად, მერე მიდიოდნენ მოსკოვში და რუსულ სექტორზე აბარებდნენ უმაღლესში“ (ქალი, 70 წლის, თბილისი).

„სომხურენოვანი სკოლა კი იყო, მაგრამ ასე გადაწყვიტეს მშობლებმა. იმდენად ძლიერი იყო რუსიფიკაცია, ყველა ასე აზროვნებდა - როგორ იმუშავებ, ყველგან რუსულია საჭირო. მშობლები ფიქრობდნენ, რომ რუსული განათლებით უფრო ადვილი იქნებოდა ყველაფერი“ (ქალი, 48 წლის, თბილისი).

რესპონდენტების ნაწილი, გადატვირთული გრაფიკისა და მოუცლევლობის გამო, ვერ ახერხებს წიგნების კითხვას. თბილისში კითხულობენ ძირითადად ქართულად, რუსულად, ქართულ-რუსულად. მხოლოდ ერთმა რესპონდენტმა, რომელსაც სომხურენოვანი სკოლა აქვს დამთავრებული, თქვა, რომ წიგნებს სომხურ ენაზე კითხულობს.

ახალქალაქში ორმა რესპონდენტმა წიგნების ენად სომხურთან ერთად ქართულიც დაასახელა, დანარჩენი კი სომხურად და რუსულად კითხულობს. „ყველაფერს თითქმის რუსულად ვკითხულობ, იმიტომ რომ მომწონს, როგორც წერია. უფრო ხარისხიანია, მხატვრულიც და სამეცნიერო ლიტერატურაც“ (კაცი, 18 წლის, ახალქალაქი).

თბილისშიც და ახალქალაქშიც ფილმების ენა ძირითადად არის რუსული და თვლიან, რომ რუსული თარგმანი უფრო მისაღებია მათთვის.

სომხური კულტურის წარმომადგენლებიდან რესპონდენტებმა დაასახელეს: ჰოვანეს თუმანიანი, ვაჰან ტერიანი, ავეტიკ ისაკიანი, ელიშე ჩარენცი, ხაჩატურ აბოვიანი, რაფფი, ფარაჯანოვი, ვარუმი, გიგა ხანიანი, ხაჩატურიანი, სუნდუკიანი, ნარეკასი, საიათ-ნოვა, სილვა კაპუტიკიანი, პარუირ სევაკი, ჰოვანეს შირაზი, უილიამ საროიანი, ნარ-დოსი, მესროპ მამტოცი, აივაზოვსკი, მუსიკალური ჯგუფი “System Of A Down” და სხვა. ამათგან, თითქმის ყველამ დაასახელა თუმანიანი, შემდეგ აბოვიანი, ფარაჯანოვი, ხაჩატურიანი და ჩარენცი. *„ძალიან ბევრია ლიტერატურაში, სამწუხაროდ, მე არ წამიკითხავს, როცა მამაჩემი კითხულობდა, ეგ მახსოვს, ჰოვანეს თუმანიანი. მე არ წამიკითხავს და ვაღიარებ ჩემს მინუსს. იქნებ მივიდე იმ ეტაპამდე, რომ რუსულად მაინც წავიკითხო და გავიგო, რაზე წერდნენ“* (ქალი, 48 წლის, თბილისი).

სომხური კულტურის სიმბოლოდ დაასახელეს: ენა და ანბანი; სომხური ბორჯღალო; რელიგია; დროშის ფერი (ნარინჯისფერი), რომელიც, რესპონდენტის აზრით, აღნიშნავს შრომისმოყვარეობას; ბროწეული; ეროვნული ცეკვა; ეროვნული სამოსი; მუსიკა, კლარნეტი, დოლი, დუდუკი. *„მე ვფიქრობ, ენა და ანბანი ყველაზე კარგად გამოხატავს კულტურას, განსაკუთრებით სომხური კულტურის შემთხვევაში“* (კაცი, 18 წლის, ახალქალაქი).

მაინტერესებდა, ერევნელი სომხები რას დაასახელებდნენ სომხური კულტურის სიმბოლოდ, ამიტომ იგივე კითხვით მივმართე მათ (სულ 5 რესპონდენტი). ჩამონათვალი ასეთია: სამზარეულო; ეროვნული ცეკვა; დღესასწაულები; სასმელი წყაროები, რომლებსაც, რესპონდენტის თქმით, თითქმის ყველგან შეხვდები; რელიგია; ისტორიული სომხეთი; მთა არარატი; ხორ-ვირაპი² (იხ. დანართი, სურათი 4); ფერები; ეროვნული სამოსი; გარგარი; ჯვარი; დუდუკი.

რესპონდენტებიდან არც ერთს არ უვლია სომხური კულტურის, ფოლკლორის შემსწავლელ წრეებზე, თუმცა დიდმა ნაწილმა მშობლებისგან გადმოცემით იცის სომხური სიმღერები და ცეკვები სამოყვარულო დონეზე. *„სომხურში ერთადერთი რაზეც ვიარე არის - სომხურ თეატრში ჰქონდათ სამსახიობო წრე. ანუ, თავიანთი სტუდია ჰქონდათ, სადაც მსახიობებს ამზადებდნენ სომხური თეატრისთვის, სრული კურსი გავიარე. ეგ იყო და ეგ ჩემი შეხება თბილისურ სომხურ ელიტასთან“* (ქალი, 28 წლის, თბილისი-რუსთავი).

საქართველოში არსებული სომხური ორგანიზაციებიდან, თბილისის რესპონდენტებს შორის ყველაზე პოპულარულია „ჰაიარტუნი“, შემდეგ „საქართველოს სომეხთა სათვისტომო“. ნაწილი იშვიათად ახერხებს მათ მიერ ორგანიზებულ ღონისძიებებში მონაწილეობას. რამდენიმე მათგანი კი, რომელთა საქმიანობაც დაკავშირებულია ან დაკავშირებული

---

² მონასტერი თურქეთის საზღვართან, არარატის მთის ძირში.

იყო სომხურ ორგანიზაციებთან, უფრო აქტიურია ამ კუთხით. თბილისის სომხურ თეატრთან დაკავშირებით, რამდენიმემ აღნიშნა და გაიხსენა ბავშვობის გამოცდილება და თქვეს, რომ სპექტაკლის ენა (სომხური) მათთვის იმდენად გაუგებარი იყო, სახლში, მშობლების მონაყოლის მერე მიხვდნენ, თუ რა ნახეს თეატრში.

ახალქალაქში ადგილობრივ ორგანიზაციებზე მიუთითებდნენ, თუმცა სახელდებით ვერ იხსენებდნენ ზუსტ სახელწოდებას. ორივე ქალაქში ხაზს უსვამდნენ ეკლესიის როლსა და მის მიერ ორგანიზებულ სხვადასხვა ღნისძიებებს. ახალქალაქში ეკლესიასა და გამგეობას ასახელებდნენ, როგორც სომხური კულტურული დღეების მთავარ ორგანიზატორებს. ახალგაზრდა რესპონდენტებმა გაიხსენეს სომხური ეკლესიის მიერ უზრუნველყოფილი საზაფხულო ბანაკები, რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ ადგილობრივი და სომხეთიდან ჩამოყვანილი ბავშვები. ანალოგიური ბანაკის ფარგლებში, ახალქალაქელი ახალგაზრდები მიჰყავთ სომხეთში, ძირითადად ერევანში.

კითხვაზე თუ რომელი ქვეყანაა მათი სამშობლო, თბილისის რესპონდენტებმა დაასახელეს საქართველო, გარდა ორისა, რომლებიც საკუთარ სამშობლოდ მიიჩნევენ სომხეთს. *„ინტრიგანული კითხვაა. საქართველოში ვცხოვრობ და სამშობლო სომხეთია, მაგრამ არა ამჟამინდელ მდოგმარეობაში, თავის კუთვნილ ტერიტორიებიანად, ისტორიული სომხეთი არის ჩემი სამშობლო“* (კაცი, 33 წლის, თბილისი).

ამ კითხვაზე პასუხი საკმაოდ განსხვავდება თბილისსა და ახალქალაქში. თბილისში ერთი რომელიმე ქვეყანა დაასახელეს, ახალქალაქში კი გაორებული პასუხები დომინირებდა და სამშობლოდ მიიჩნევდნენ სომხეთსაც და საქართველოსაც. „*ორი სამშობლო მაქვს, ერთი საქართველო და მეორე ისტორიული სამშობლო - სომხეთი*“ (ქალი, 64 წლის, ახალქალაქი). ერთმა მათგანმა დაასახელა მხოლოდ სომხეთი, ორმა კი მხოლოდ საქართველო. „*მე ვარ ახალქალაქიდან, დავიბადე და გავიზრდე აქ და რაკი ახალქალაქი საქართველოშია, ჩემი სამშობლოც საქართველოა*“ (კაცი, 18 წლის, ახალქალაქი).

კითხვაზე პასუხი - თუ რა ფიზიკურ-ემოციური დამოკიდებულება აქვთ საქართველოსთან, სომხეთთან და რუსეთთან - ახალქალაქის რესპონდენტებს შორის მსგავსი იყო და ძირითადად იმ აზრს ატარებდა, რომ სამივე ქვეყნის მიმართ დადებითად არიან განწყობილნი, რადგან ნათესავები ან ახლობლები ყველგან ჰყავთ. ფიზიკური კავშირი კი სომხეთთან უფრო აქვთ, ვიდრე რუსეთთან.

დაახლოებით იგივე სიტუაცია იყო თბილისშიც, პასუხებს შორის ჭარბობდა სამივე ქვეყნის მიმართ დადებითი დამოკიდებულება. „*სამივე ძალიან ახლობელია. აი რუსეთი, პოლიტიკა სხვაა, მათი პოლიტიკა მე არ მომწონს, მაგრამ ხალხი სხვაა. მე მინდა, რომ ყველა კარგად იყოს. აქვე ყურის ძირშია რუსეთი და რაში უნდა მჭირდებოდეს ვიზა?*“ (ქალი, 48 წლის, თბილისი)

თუმცა, დაფიქსირდა განსხვავებული მოსაზრებებიც:

„რატომ მართო ეს სამი ქვეყანა? რეგიონში კიდევ სამია. ნუ, საქართველოში ვცხოვრობ, სომხეთი სამშობლოა. აზერბაიჯანთან არ მაქვს სიძულვილის ან რამე ეგეთი დამოკიდებულება, ირანთან უფრო დადებითი. თურქეთთან მაქვს მართო უარყოფითი დამოკიდებულება და რუსეთთან რა გითხრა, სომხეთი მჭიდრო კავშირშია, მაგრამ გვახსოვს, რა პოზიციებს იკავებს რუსეთი რიგ საკითხებში, ამიტომ ფრთხილი დამოკიდებულება მაქვს“ (კაცი, 33 წლის, თბილისი).

„ვერ ვიგებ საერთოდ რა კავშირშია ამ ჩამონათვალში რუსეთი, რადგან ვარ საქართველოში დაბადებული და გაზრდილი, მაგრამ ეროვნებით სომეხი და რუსეთი საერთოდ მეზედმეტება ამ ჩამონათვალში. რაც შეეხება საქართველო-სომხეთის მიმართ ჩემს დამოკიდებულებას, ვთვლი, რომ საქართველოს ნაწილს ვეკუთვნი მე და სომხეთია საქართველოს მეზობელი ქვეყანა“ (კაცი, 23 წლის, თბილისი).

ახალქალაქელი რესპონდენტების პასუხი კითხვაზე, თუ რამდენად კომფორტულია (რთულია-ადვილია) მათთვის საქართველოში ცოხვრება, დაკავშირებულია სირთულეებთან - ძირითადად სახელმწიფო ენის არ ცოდნასა და ქვეყნის ზოგად სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობასთან, უმუშევრობასთან. *„ენის არ ცოდნის გამო ცოტა რთულია. ადრე, საბჭოთა კავშირის დროს არ იყო ქართული ენის საჭიროება და არ გვისწავლია. ახლა სკოლაში რომ ვმუშაობ, რაღაცები არის ხოლმე შესავსები,*

ქართული ბლანკებია. კი ვაკეთებთ, მაგრამ ენა რომ არ იცი, რთულია“ (ქალი, 64 წლის, ახალქალაქი). რესპონდენტების მცირე ნაწილის აზრით, ენობრივი ბარიერი კი არის, მაგრამ ეს ხელს არ უშლის მოქალაქეს საჭირო სერვისების მიღებაში. „ენა რომ არ ვიცი, ცუდია, მაგრამ რამე თუ დაგჭირდა, შეიძლება გააგებინო ყველას. თუნდაც თბილისში რომ წახვიდე, რუსული იციან, მე ქართული მესმის, გავიგებ, რომ მითხრან, იმათ კი რუსული ესმით და გაიგებენ ჩემს საუბარს. ამიტომ, რაც უნდა დაგჭირდეს, მაინც მოაგვარებ“ (ქალი, 38 წლის, ახალქალაქი).

ახალქალაქელი რესპონდენტების უმრავლესობა ამბობს, რომ ეთნიკურ ნიადაგზე დისკრიმინირებულად უგრძობნიათ თავი, დანარჩენ ნაწილს კი საკუთარ თავზე არა, მაგრამ ახლობლების შესახებ სმენიათ.

ამ კითხვებზე უფრო გახსნილად პასუხობდნენ თბილისელი რესპონდენტები და ძრითადად მიუთითებდნენ სომხების მიმართ აგრესიაზე, რაც ქმნის სირთულეებს. „ზოგადად ცხოვრება ძალიან რთულია, ყოველთვის იბრძვი, რომ საკუთარი ადგილი დაიმკვიდრო, ხომ? მაგრამ, როდესაც ეთნიკური უმცირესობის წარმომადგენელი ხარ, ალბათ მით უფრო რთულია. იმიტომ რომ, გარდა იმისა, რომ იბრძვი შენი ადგილის დასაკავებლად, ყოველთვის იბრძვი იმისთვის, რომ ვიღაცებს დაუმტკიცო - თანასწორი ხარ. ამის დამტკიცება გიწევს ყოველთვის, ყველგან, ყველგან აბსოლუტურად“ (ქალი, 28 წლის, თბილისი-რუსთავი). რესპონდენტების ნაწილი დისკრიმინაციის მაგალითად თვლის გვარების შეცვლის

ფენომენს, რადგან სმენიათ, რომ სომხური გვართ სამსახურში დაწინაურების პრობლემა ბევრს შექმნია. დაფიქსირდა განსხვავებული აზრიც - „მათ, ვინც ამბობს, რომ დისკრიმინირებულად გრძნობენ თავს, ვეუბნები - იქნებ თქვენგან მოდის აგრესია? ქართველი ხომ ვერ მოგეფერება, თუ შენგან მოდის აგრესია. მახსოვს, ბავშვობაში მეზობელი მარგო ყვიროდა „ნუ ლაპარაკობ ძაღლურ ენაზეო“ (იგულისხმება ქართული ენა). ბავშვი ვიყავი და მე არ მომეწონა. მითხარი, რომელ ქართველს მოეწონებოდა? შენ თუ პატივს არ სცემ იმ მიწას, სადაც გაიზარდე, ვის წყალსაც სვამ, რა ადამიანი ხარ? და რატომ ელოდები, რომ ქართველი აგიყვანს და ხელის გულზე გატარებს“ (ქალი, 48 წლის, თბილისი).

რაც შეეხება აღმსარებლობას, ორივე ქალაქის რესპონდენტებმა სომხურ მართლმადიდებლურ სამოციქულო ეკლესიას მიაკუთვნეს თავი, გარდა ერთისა, რომელმაც თქვა, რომ ათეისტია. ახალქალაქის რესპონდენტები რეგულარულად დადიან ეკლესიაში და ესწრებიან საეკლესიო რიტუალებს. მსახურების ენა უმრავლესობას ესმის, ძირითადი ნაწილი მაინც. მხოლოდ ერთ რესპონდენტს ესმოდა სრულად, რომელმაც სომხური ფილოლოგია ერევანში შეისწავლა, შესამაბისად, მისთვის კლასიკური სომხურის გაგება პრობლემა არ არის.

თბილისის რესპონდენტები იშვიათად ახერხებენ საეკლესიო რიტუალებზე დასწრებას. ზოგიერთ მათგანს ნაწილობრივ ესმის მსახურების ენა, ან შეუძლიათ მიხვდნენ ტექსტის შინაარს, ნაწილს კი არ ესმის. - „იშვიათად დავდივარ ხოლმე. ძალიან

ცუდი გრაფიკი მაქვს მაგ კუთხით და კიდევ - უბრალოდ გახვიდე, დადგე და მოუსმინო იმის გამო, რომ პლუს ჩაგეწეროს და არაფერი არ გაიგო, არ არის კარგი. არ მესმის მსახურების ენა. ძალიან განსხვავდება თბილისის სომხების ენა და ნამდვილი სომხური ენა. ჩვენ ვლაპარაკობთ... არ ვიცი მე, რა ენაა ეს, რუსულ-ქართულ-აზერბაიჯანული სიტყვების ნარევი“ (ქალი, 48 წლის, თბილისი).

მიგრაციულ პროცესებს რაც შეეხება, მხოლოდ რამდენიმე რესპონდენტის ოჯახის წევრია (ნათესავი არ ითვლება) საზღვარგარეთ წასული. უმრავლესობა თავად არ გეგმავს საზღვარგარეთ საცხოვრებლად გადასვლას. წასვლის სურვილი მხოლოდ ერთს ჰქონდა, თბილისიდან, სასურველ ქვეყნებად კი ესპანეთი და იტალია დაასახელა. ახალქალაქში ერთმა რესპონდენტმა გამოთქვა გერმანიაში სასწავლებლად წასვლის სურვილი.

კითხვები ეხებოდა სამზარეულოს, როგორც კულტურის ერთ-ერთ ნაწილს. ამ კუთხით, ახალქალაქსა და თბილის შორის მკვეთრი განსხვავებაა. ახალქალაქელი რესპონდენტები ხშირად ამზადებენ სომხურ კერძებს ოჯახში, არა მხოლოდ დღესასწაულების დროს. თბილისელი რესპონდენტების ოჯახში კი ძირითადად უნივერსალური კერძები მზადდება, გამონაკლისია ეთნო-რელიგიური დღესასწაულები. სომხურ კერძებს არ/ვერ მიირთმევენ ოჯახის გარეთაც. „თბილისში ამდენი სომეხი ცხოვრობს და ერთი სომხური რესტორანი არ არის. ერევანში ცოტა ქართველია და 10 ქართული რესტორანია -

პარადოქსია. აქ ვერ ხსნიან, ზევიდან არის „რჩევა“, რომ ბიზნესმენებმა არ გახსნან სომხური რესტორანი“ (კაცი, 33 წლის, თბილისი). საინტერესოა სხვა რესპონდენტის მოსაზრებაც - „ერევანში ხსნიან ქართულ რესტორნებს და ჩვენ სომხურ რესტორნებში ვიაროთ? ანუ, რისი თქმა მინდა, ქართული ძალიან გემრიელია, გაცილებით გემრიელი, ვიდრე სომხური. სომხურსაც თავისი თავისებურება აქვს, მაგრამ რა ვიცი, იშვიათად ამზადებს დედა. დღესასწაულებზე ერთი ოთხი წელია დაიწყო მზადება“ (ქალი, 28 წლის, თბილისი-რუსთავი).

შერეული ქორწინებების მიმართ რესპონდენტების დამოკიდებულება, თბილისშიც და ახალქალაქშიც, ძირითადად დადებითია. თუმცა, მიუთითებენ შერეული ქორწინების თანმხვედრ სირთულეებზეც:

„მთვარია, უყვარდეთ ერთმანეთი, მე მგონია ასე, მაგრამ სხვადასხვა მენტალიტეტი (გაზრდა, აღზრდა) შეიძლება როდისმე გამოჩნდეს. ღმერთმა ქნას, რომ მთელი ცხოვრება უყვარდეთ, მაგრამ მერე დაიწყება „მე ეგრე არ გამზარდეს“... თუ ახერხებენ, უგებენ და უყვართ, რატომაც არა“ (ქალი, 48 წლის, თბილისი).

„ზოგადად შერეული ქორწინებები არაა პრობლემა, მთავარია მეორე მხარე თურქი არ იყოს“ (ქალი, 24 წლის, ახალქალაქი).

„თავიდან ძალიან ნეგატიური იყო ჩემი დამოკიდებულება. სომხების მიმართ აგრესიული დამოკიდებულების გამო ვფიქრობდი, რომ ოჯახი ვერ შეიქმნებოდა აგრესიის ფონზე...

ახლა, გულის სიღრმეში მწამს, რომ რაც უფრო შერეულია ოჯახი, მით უფრო მდიდარია. ჩემს თავზე რომ ვილაპარაკო, მაგალითად, ორი კულტურის სინთეზია ჩემში და ვფიქრობ, რომ რაღაცით უფრო, აი კულტურულად, ჩემი “background” უფრო მდიდარია, ვიდრე ადამიანის, რომელიც მონოეთნიკურ გარემოშია გაზრდილი. თუნდაც ის, რომ ამდენ ენაზე ვსაუბრობ, ამდენი კულტურის წარმომადგენელს ვიცნობ. ეს თითქოს ძალიან პატარა დეტალებია, მაგრამ საბოლოო ჯამში ძალიან დიდ სხვაობას გაძლევს ღირებულებებში. ანუ, შერეულ ქორწინებასთან ზოგადად არ მაქვს პრობლემა, მაგრამ თუ შენ გულისხმობ ქართულ და სომხურ ოჯახებს, აქ უკვე პრობლემა იქმნება“ (ქალი, 28 წლის, თბილისი-რუსთავი).

კითხვაზე, თუ რა შენიშვნა-კომენტატი ექნებოდათ ცენტრალურ და/ან ადგილობრივ მთავრობასთან კულტურული იდენტობის საკითხთან დაკავშირებით, პასუხები ასეთია: სამართლიანობის აღდგენის თვალსაზრისით, მოგვარდეს სადაო ეკლესიებისა თუ შენობების პრობლემა, სამცხე-ჯავახეთის მცხოვრებ მოსახლეობაში უზრუნველყონ სახელმწიფო ენის ცოდნა, გაუფრთხილდნენ უკვე არსებულ კულტურას, როგორც სომხურს, ასევე ქართულს. „მე მინდა, რომ ქართული ნაციონალური არ დაიკარგოს. მე მგონი, რომ ქართულიც იკარგება. რატომ ვამბობ... სუბიშვილების ცეკვას ვუყურებდი და რაღაც პროტესტი გამიჩნდა, ვერ მივიღე. არ დაკარგოთ და ეს თუ არ დაიკარგება, სომხურიც იქნება და ყველა“ (ქალი, 48 წლის, თბილისი).

„შეინარჩუნოთ და გავუფრთხილდეთ იმას, რაც გვაქვს. აი, აქვე რომ პარკია და წერეთლის ძეგლი დგას (იგულისხმება, ავლაბართან), ლეონოვი, კიკაბიძე, მკრტიჩიანია - სომეხიც არის, რუსიც არის, ქართველიც არის, მიყვარს ეგ ძეგლი“ (ქალი, 70 წლის, თბილისი) (იხ. დანართი, სურათი 1, სურათი 2).

§ 7.2 თვისებრივი კვლევის ანალიზი

კვლევამ აჩვენა, რომ გარკვეულ საკითხებთან მიმართებით, რესპონდენტების პასუხებს შორის სივრცითი განსხვავება ჩანს, დანარჩენი ნაწილი კი არ არის დამოკიდებული გეოგრაფიულ ფაქტორებზე.

ენობრივ ასპექტებთან დაკავშირებით, გამოიკვეთა, რომ სამუშაო, საყოფაცხოვრებო თუ კულტურული ენები ახალქალაქში უფრო მეტად არის სომხურ-რუსული, თბილისში კი - ქართულ-რუსული. ამ შემთხვევაში რუსული ენის უნივერსალურობა მიგვანიშნებს საბჭოური ისტორიული გამოცდილების ძლიერ გავლენზე. ზოგადად კი, მრავალენოვანება დამახასიათებელია საქართველოს ეთნიკური სომხებსთვის.

მეცნიერები თვლიან, რომ ბილინგუალიზმი/ორენოვანება (ასევე მრავალენოვანება) უფრო ნორმაა, ვიდრე გამონაკლისი. ბილინგუალიზმით იქმნება „უნიკალური და სპეციფიკური ლინგვისტური კონფიგურაცია“ ორენოვან ადამიანს აქვს განსხვავებული ცოდნა/კომპეტენციები ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში. თუმცა, ბილინგუალიზმს შეიძლება ჰქონდეს

უარყოფითი მხარეც - „ორმაგი ნახევარ-ენოვანება“ (“double semi-lingual) იმ შემთხვევაში, როცა ვერც ერთი ენა ვერ არის სრულად ათვისებული (John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshal H. Segall, Pierre R. Dasen, 2002. Pg. 168-169). მრავალენოვანების როგორც დადებით, ასევე უარყოფით მხარეებზე საუბრობდნენ ჩემი რესპონდენტებიც.

სკოლების არჩევასთან დაკავშირებით, ჩანს ისტორიული და გეოგრაფიული ფაქტორების თითქმის თანაბარი გავლენა. ისტორიულ გავლენაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ თბილისში სკოლადამთავრებული რესპონდენტებიდან არც ერთს არ აურჩევია ქართულენოვანი, მიუხედავად იმისა, რომ სკოლების ფართო არჩევანი იყო (სომხური, ქართული, რუსული და სკოლები შერეული სექტორებით). მეტიც, მათი არჩევანი უფრო მეტად იხრებოდა რუსულენოვანი სკოლებისკენ, ვიდრე სომხურენოვანისკენ. სწორედ აქ ჩანს გეოგრაფიული ფაქტორის გავლენა (განსხვავებული სივრცე და კომპაქტური დასახლება). ამ მდგომარეობის საპირისპიროდ, ახალქალაქის რესპონდენტების უმრავლესობამ რუსულენოვანის ნაცვლად სომხურენოვანი სკოლა აირჩია. გასათვალისწინებელია, რომ ახალქალაქში სომხურენოვანი სკოლების რაოდენობა ბევრად აღემატებოდა/აღემატება რუსულენოვანი სკოლების რაოდენობას, მაგრამ ეს გარემოებაც სწორედ ადგილის სპეციფიკურობით არის გამოწვეული.

სივრცითი განსხვავებულობა ჩანს რელიგურ ცხოვრებასა და სამზარეულოსთან დაკავშირებითაც. მიუხედავად იმისა, რომ

თითქმის ყველა რესპონდენტმა (ერთის გარდა) სომხურ ეკლესიას მიაკუთვნა თავი, თბილისელი რესპონდენტები უფრო იშვიათად ახერხებენ ეკლესიაში სიარულს და მით უფრო იშვიათად - რელიგიურ რიტუალებზე დასწრებას. ახალქალაქში კი საეკლესიო რიტუალებზე დასწრებას ყოველკვირეული ხასიათი აქვს.

თბილისის რესპონდენტები ძირითადად მხოლოდ დღესასწაულებზე მიირთმევენ სომხურ კერძებს, ახალქალაქში კი - თითქმის ყოველდღიურად.

ინფორმაციის მიღების საშუალებები დამოკიდებულია უფრო მეტად ასაკზე. თუმცა, ტელევიზიის შემთხვევაში, კონკრეტულენოვანის არხების ყურებას განაპირობებს ადგილთა სხვადასხვაობა - ახალქალაქში ძირითადად მხოლოდ სომხური და რუსული არხების მაუწყებლობა.

სომხურ კულტურულ ღონისძიებებში ჩართულობა დამოკიდებულია ასაკსა და რესპონდენტის მოცალეობაზე. გასათვალისწინებელი ის გარემოებაც, რომ საქართველოში მოქმედი სომხური ორგანიზაციები ძირითადად ახალგაზრდებზე მუშაობენ, შესაბამისად, უფრო აქტიურებიც ისინი არიან.

შერეული ქორწინებების მიმართ დამოკიდებულების დროს ქალ რესპონდენტებმა უფრო მეტი სიფრთხილე გამოიჩინეს, ვიდრე კაცებმა.

შედეგები გვიჩვენებს რომ გეოგრაფიული ფაქტორების გავლენა არ ვრცელდება საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროზე, მაგრამ გარკვეულ მათგანს ნაწილობრივ განაპირობებს. სწორედ ეს აზრია გეოგრაფიული პოსიბილიზმის მთავარი იდეა, რომელსაც ეყრდნობა ჩემი ნაშრომი.

თავი 8. დასკვნა

სამაგისტრო ნაშრომი განხილულია საქართველოს სომხების ეთნო-კულტურასთან დაკავშირებული საკითხები. საერთო ჯამში, ეთნიკური სომხების კულტურული იდენტობის გამოხატვისთვის შესაფერისი გარემოა შექმნილი საქართველოში, როგორც საკანონმდებლო დონეზე, ასევე სომხური ორგანიზაციების მოქმედების თვალსაზრისითაც. თუმცა, კვლევის შედეგების მიხედვით, გამოიკვეთა სხვა ეთნიკური ჯგუფების მხრიდან ეთნიკური სომხებისადმი არატოლერანტული დამოკიდებულებისა და დისკრიმინაციის პრობლემა. ეს ფაქტი კი მიუთითებს კანონის აღსრულების ნაკლოვანებებზე.

ნაშრომის სიახლეა ეთნო-კულტურული იდენტობის გამოხატვის პროცესში სივრცითი ფაქტორების როლის წარმოჩენა. თბილისსა და ახალქალაქს შორის სივრცითი სხვაობები დაფიქსირდა შემდეგ საკითხებთან დაკავშირებით:

ენობრივი ასპექტები - ახალქალაქში უფრო მეტად სომხურ-რუსულის დომინირება, თბილისში კი - ქართულ-რუსულის. ენობრივ სხვაობებს ადასტურებს საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურიც, რომლის მიხედვითაც სამცხე-ჯავახეთის სომხებს შორის წილობრივად უფრო მეტი ასახელებს სომხურ ენას მშობლიურ ენად, ვიდრე თბილისის სომხები. ასევე, ქართული ენის ფლობის პროცენტული მაჩვენებელი

უფრო დაბალია სამცხე-ჯავახეთის სომხებში, ვიდრე თბილისელ სომხებს შორის.

რელიგიური ცხოვრება - იგივე სტატისტიკის მიხედვით, სამცხე-ჯავახეთის სომხების მოსახლეობის უფრო მაღალი პროცენტი მიიჩვევს თავს სომხური სამოციქულო ეკლესიის წევრად, ვიდრე თბილისელი სომხებისა. თვისებრივმა კვლევამ აჩვენა, რომ ახალქალაქელი რესპონდენტები, თბილისელებთან შედარებით, გაცილებით ხშირად მონაწილეობენ საეკლესიო რიტუალებში.

სასკოლო განათლება - თბილისელი რესპონდენტების არჩევანი რუსულენოვან სკოლებთან დაკავშირებით, ახალქალაქელი რესპონდენტების არჩევანი - სომხურენოვან სკოლებზე.

სამზარეულო - სომხური კერძების მომზადების სიხშირე ახალქალაქში და იშვიათობა - თბილისში.

მიგრაციული განწყობები - სტატისტიკის მიხედვით, თბილისელი სომეხი ემიგრანტების დანიშნულების ქვეყნების მრავალფეროვნება და მათ შორის რუსეთის ლიდერობა; ახალქალაქელი სომეხი ემიგრანტების დანიშნულების ქვეყნების სიმცირე და მათ შორის სომხეთის ლიდერობა.

საქართველოში არსებულ მრავალენოვან მედია-პორტალებთან დაკავშირებით, რომლებმაც უნდა უზრუნველყონ ეთნიკური სომხების ინფორმირებულობა, გამოიკვეთა შემდეგი გარემოებები: ძირითადად **“online” მაუწყებლობა** - რის გამოც, ინფორმაცია შეიძლება ვერ იყოს ხელმისაწვდომი საჭირო

ტექნიკით არაუზრუნველყოფილი ან ასაკოვანი მოსახლეობისთვის; კვალიფიციური მრავალენოვანი ჟურნალისტების ნაკლებობა და ფინანსურად დონორებზე დამოკიდებულება.

როგორც ვხედავთ, სივრცითი სხვაობები დაფიქსირდა კულტურის ისეთ მნიშვნელოვან ელემენტებთან დაკავშირებით, როგორებიცაა ენა, რელიგია, განათლება, სამზარეულო. შესაბამისად, ავტორის მიერ დასახული მიზანი - გამოევიდინა საქართველოს სომხების ეთნო-კულტურული იდენტობის გამოხატვის პროცესში სივრცითი თავისებურებები თბილისისა და ახალქალაქის მაგალითზე - შესრულებულია.

ბიბლიოგრაფია

ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობათა ენების შესახებ: ევროპის საბჭოს ოფისი საქართველოში. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 7 June, ევროპის საბჭოს ოფისი საქართველოში: <https://rm.coe.int/168070aafc>-დან

ენების ევროპული ქარტია - მთავრობის ევროპული თავსატეხი. (2014 წლის 21 October). მოპოვებული 2017 წლის 7 June, <http://eugeorgia.info/ka/article/152/enebis-evropuli-qartia--mtavrobis-evropuli-tavsatexi/>-დან

ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ: საქართველოს პარლამენტი. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 4 June, საქართველოს პარლამენტი: http://www.parliament.ge/files/1359_21958_116145_erovnulumciresobaTadacvisSesaxeb.pdf-დან

(თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 20 აპრილი, vrastan: <http://www.vrastan.ge/>-დან

(თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 20 აპრილი, Javakh Media: <http://javakhkmedia.com/en/>-დან

(თ.გ.). "ჰაიარტუნ" ცენტრი: სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი წმინდა ეკლესიის საქართველოს ეპარქია. მოპოვებული 2017 წლის 20 აპრილი, სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი წმინდა ეკლესიის საქართველოს ეპარქია: <http://armenianchurch.ge/ka/the-diocese/hayartun-center>-დან

კოდუა, ე. (2001). *კულტურის სოციოლოგია*. თბილისი: ნეკერი.

კომახია, მ. (2008). სომეხები. *ეთნოსები საქართველოში* (გვ. 90-110).-ში თბილისი: საქართველოს სახალხო დამცველის ბიბლიოთეკა.

მაისურაძე, გ. (2008). *ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიოგრაფიიდან*. თბილისი: კავკასიური სახლი.

მოსახლეობის აღწერა 2002, ძირითადი შედეგები: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 1 May, საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური:

http://www.geostat.ge/cms/site_images/_files/georgian/census/2002/1%20tomi%20-%20saqarTvelos%20mosaxleobis%202002%20wlis%20pirveli%20erovnuli%20sayovelTao%20arweris%20Sedegebi.pdf-დან

ოჰანიანი, ა. (2017 წლის 3 მაისი). ორგანიზაცია საქართველოს სომეხთა სათვისტომო. (მ. შარია, ინტერვიუერი)

საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო

საქართველოს კონსტიტუცია: საქართველოს პარლამენტი. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 3 June, საქართველოს პარლამენტი: <http://www.parliament.ge/ge/kanonmdebloba/constitution-of-georgia-68>-დან

საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტრო

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

(1980). საქართველოს სსრ ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების ქსელი და კონტიგენტი (1978 წლის 1 სექტემბრის მდგომარეობით). თბილისი: საქართველოს სსრ განათლების სამინისტრო.

ფეიქრიშვილი, თ. (2017 წლის 30 აპრილი). გაზეთი სამხრეთის კარიბჭე. (მ. შარია, ინტერვიუერი)

ჩვენ შესახებ: სამცხე-ჯავახეთის მედია ცენტრი. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 20 აპრილი, სამცხე-ჯავახეთის მედია ცენტრი: http://mediacentri.ge/?page_id=374&lang=ka-დან

ხარატიანი, ა. (2017 წლის 7 ივლისი). "ალიქ მედია". (მ. შარია, ინტერვიუერი)

(2016). 2015 წლის 17 ივნისის მეორე პერიოდული ანგარიში საქართველოს შესახებ. Council of Europe, ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ ჩარჩო კონვენციის მრჩეველთა კომიტეტი, სტრასბურგი. მოპოვებული 2017 წლის 8 June, http://smr.gov.ge/Uploads/_3deea82e.pdf-დან

A. L. Kroeber, Clyde Cluckhohn. (1952). *Culture: A critical review of concepts and definitions*. The Museum (The Harvard University).

Anthony Giddens, Simon Griffiths. (2006). *Sociology* (5th გამ.). Cambridge: Polity Press.

Duckitt, J. (თ. გ.). Ethnocultural group and identification and attitudes to ethnic outgroups. მოპოვებული 2017 წლის 29 June, https://www.researchgate.net/publication/253974038_ETHNOCULTURAL_GROUP_IDENTIFICATION_AND_ATTITUDES_TO_ETHNIC_OUTGROUPS-დან

Fred E. Dohrs, Lawrence M. Sommers. (1967). The rise of Possibilism. *Introduction to Geography: Selected Readings*.-ში New-York: Thomas Y. Crowell Company.

Goeff Eley, R. G. (რედ.). (1996). *Becoming national, a reader*. New-York: Oxford University Press.

Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: international differences in work-related values*. Newbury Park, Londond, New Delhi: SAGE publications.

Smith, A. D. (1988). *The ethnic origins of nations*. USA: Blackwell.

Thus, G. (2016). *Capabilities, language proficiency and civic integration: Assessing capabilities related to civic integration by means of state language proficiency among ethnic minorities in Southern Georgia*.

Приложение Справочник: Демоскоп Weekly. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 1 May, Демоскоп Weekly: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39.php?reg=4-დან

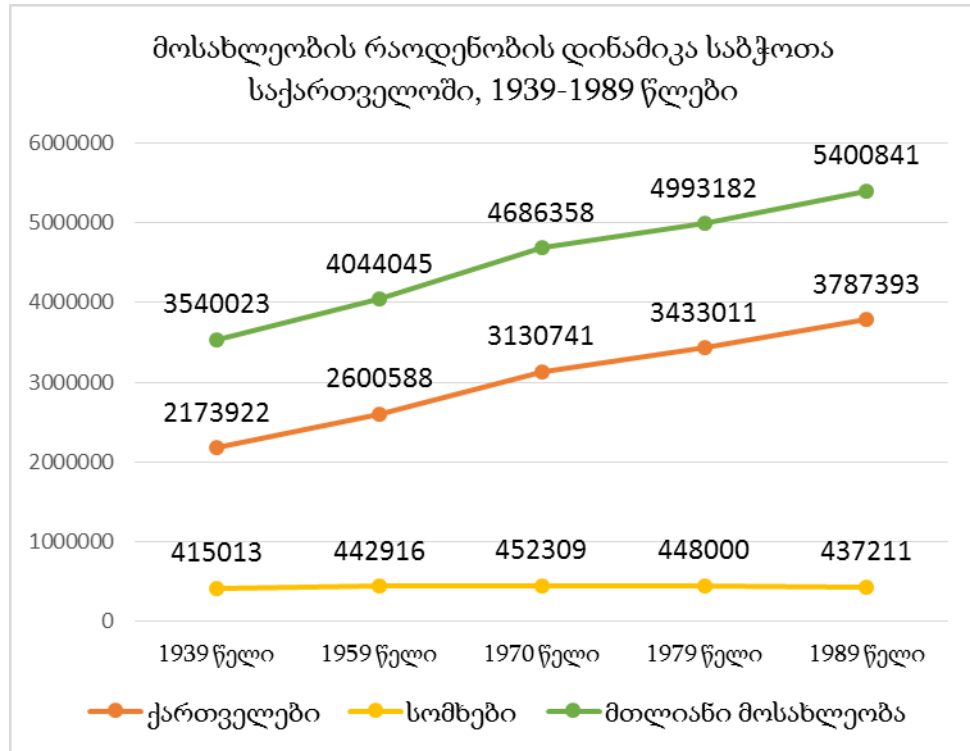
Приложение Справочник: Демоскоп Weekly. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 1 May, Демоскоп Weekly: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_79.php?reg=6-დან

Приложение Справочник: Демоскоп Weekly. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 1 მაი, Демоскоп Weekly: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_70.php?reg=6-დან

Приложение Справочник: Демоскоп Weekly. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 1 მაი, Демоскоп Weekly: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php?reg=8-დან

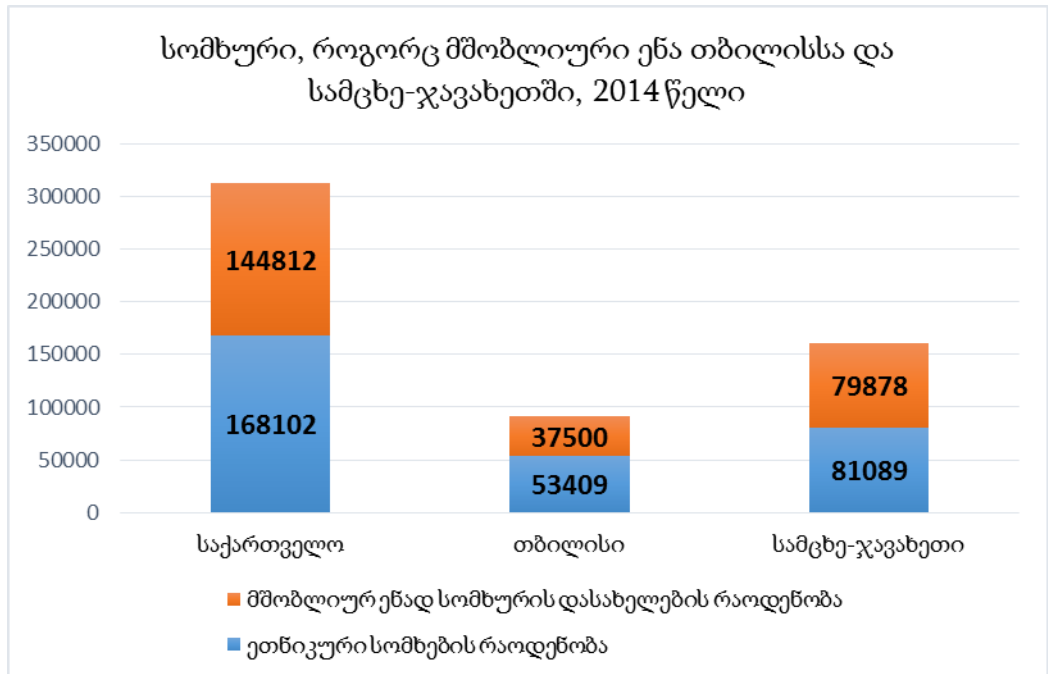
Приложение Справочник: Демоскоп Weekly. (თ. გ.). მოპოვებული 2017 წლის 1 მაი, Демоскоп Weekly: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=6-დან

დანართი

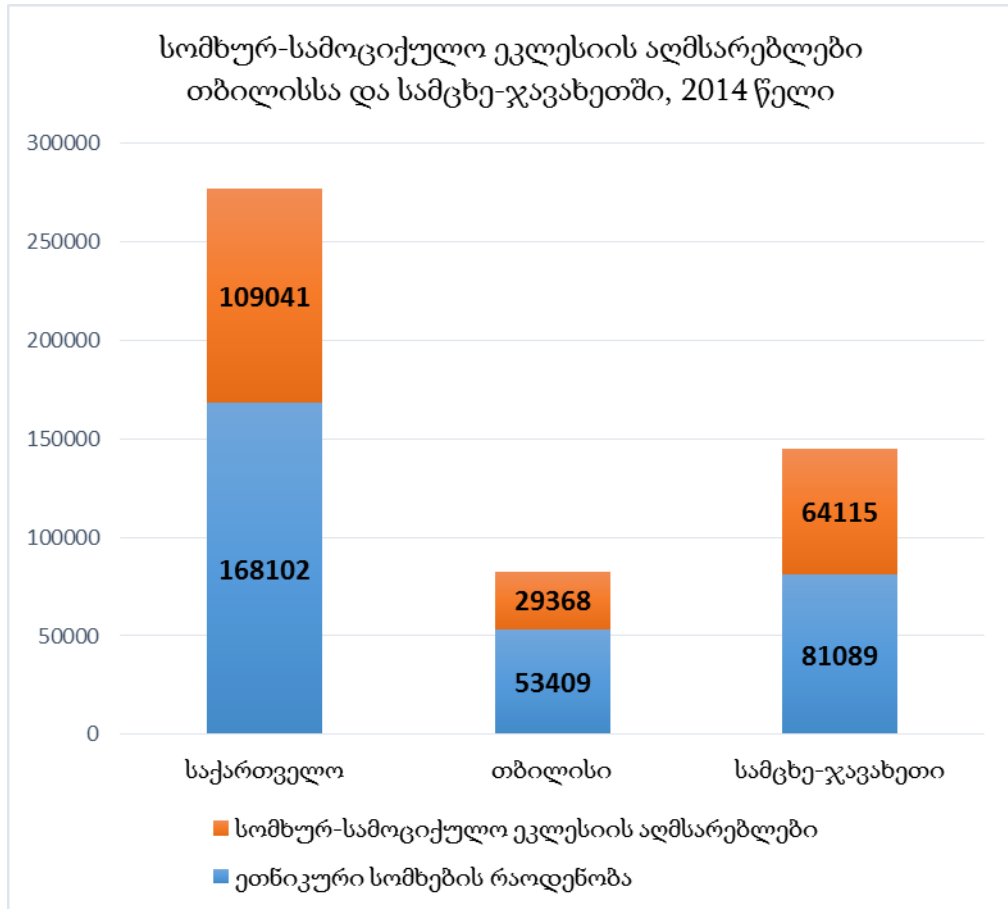
გრაფიკი 1. მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა საბჭოთა საქართველოში, 1939-1989 წლები

წყარო: Демоскоп Weekly

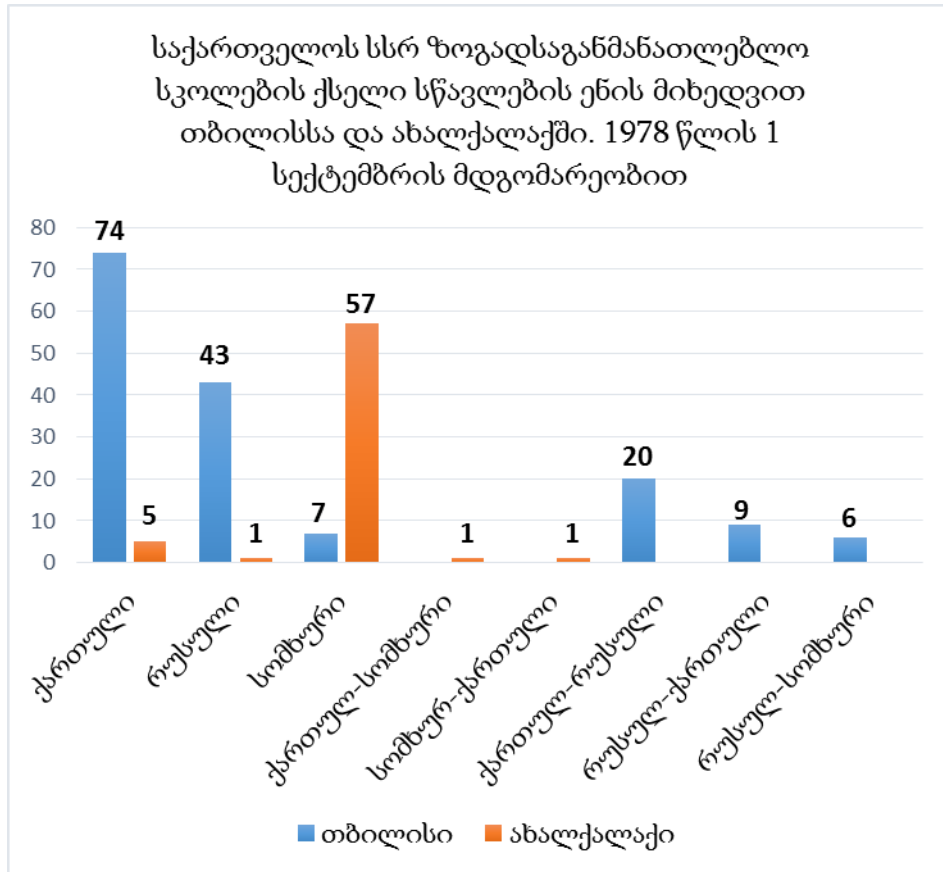
გრაფიკი 2. სომხური, როგორც მშობლიური ენა თბილისსა და სამცხე-ჯავახეთში, 2014 წელი

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

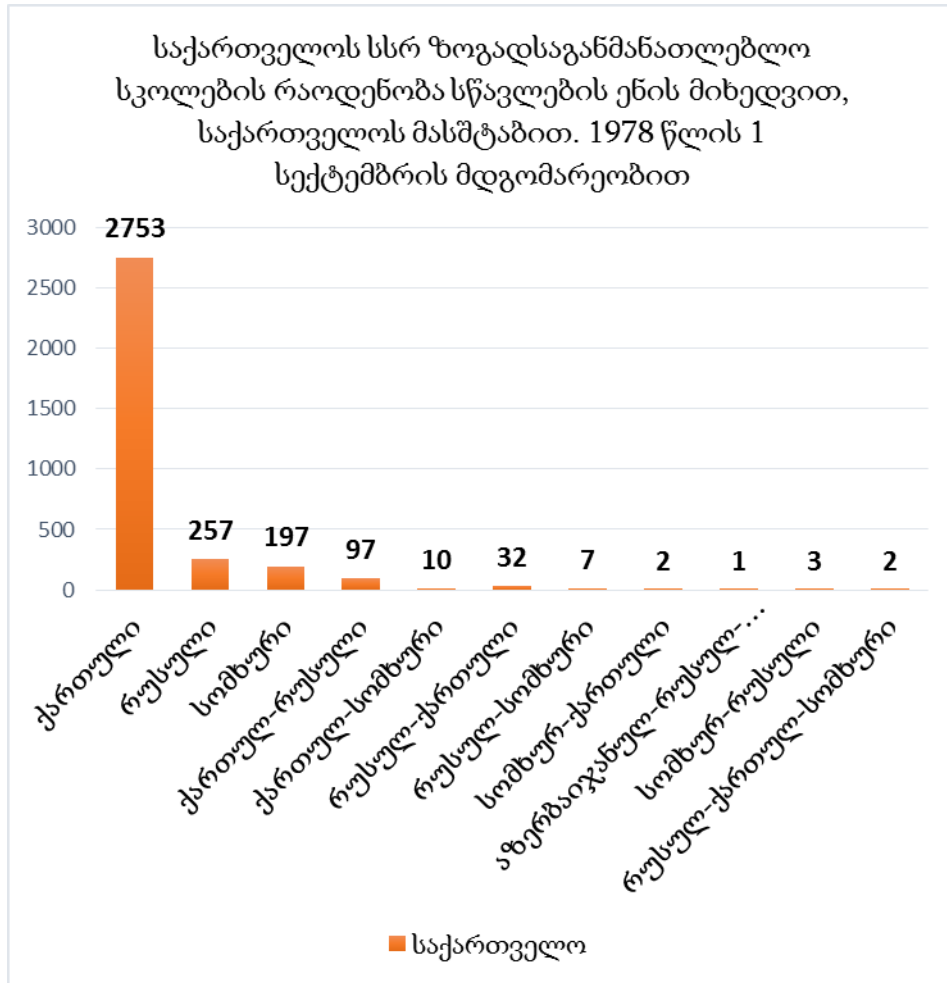
გრაფიკი 3. სომხურ-სამოციქულო ეკლესიის აღმსარებლები თბილისსა და სამცხე-ჯავახეთში, 2014 წელი

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

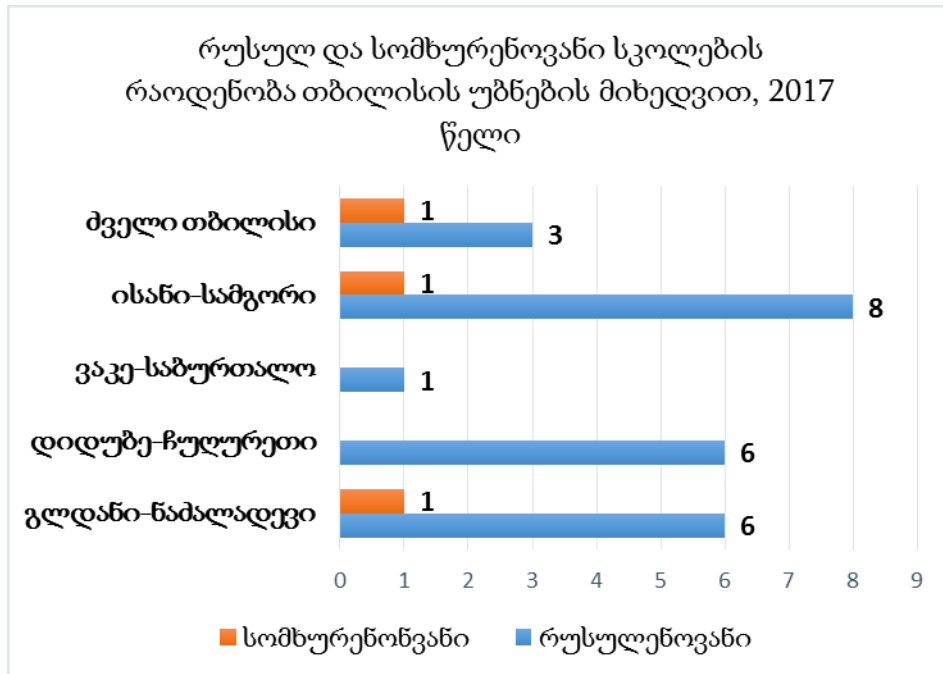
გრაფიკი 4. საქართველოს სსრ ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების ქსელი სწავლების ენის მიხედვით თბილისსა და ახალქალაქში, 1978 წლის 1 სექტემბრის მდგომარეობით

წყარო: გრაფიკი აგებულია საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მიერ მოწოდებული ინფორმაციის ბაზაზე

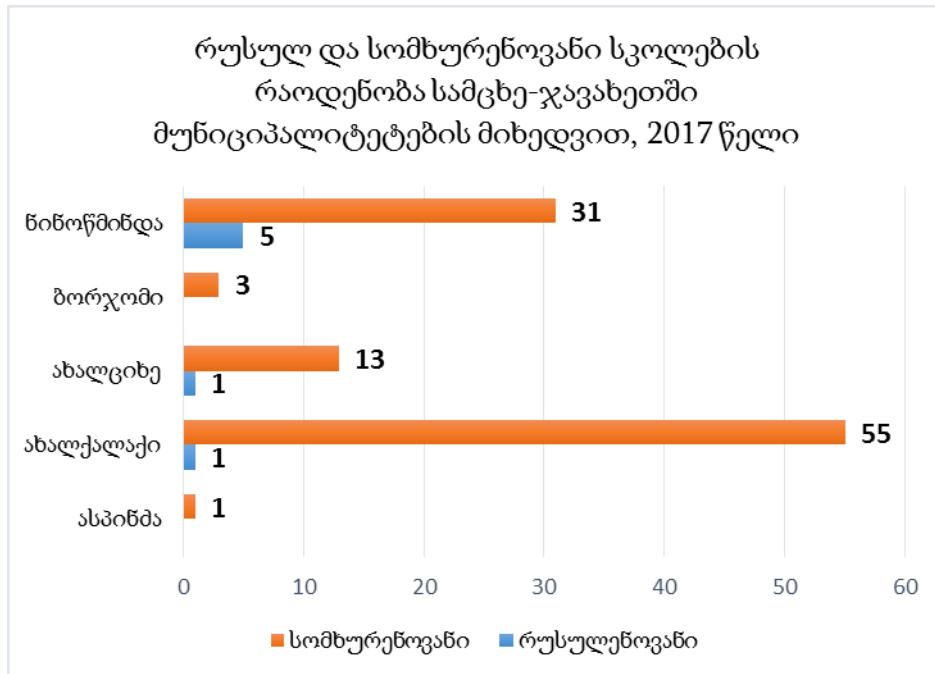
გრაფიკი 5. საქართველოს სსრ ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების რაოდენობა სწავლების ენის მიხედვით, საქართველოს მასშტაბით. 1978 წლის 1 სექტემბრის მდგომარეობით

წყარო: გრაფიკი აგებულია საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მიერ მოწოდებული ინფორმაციის ბაზაზე

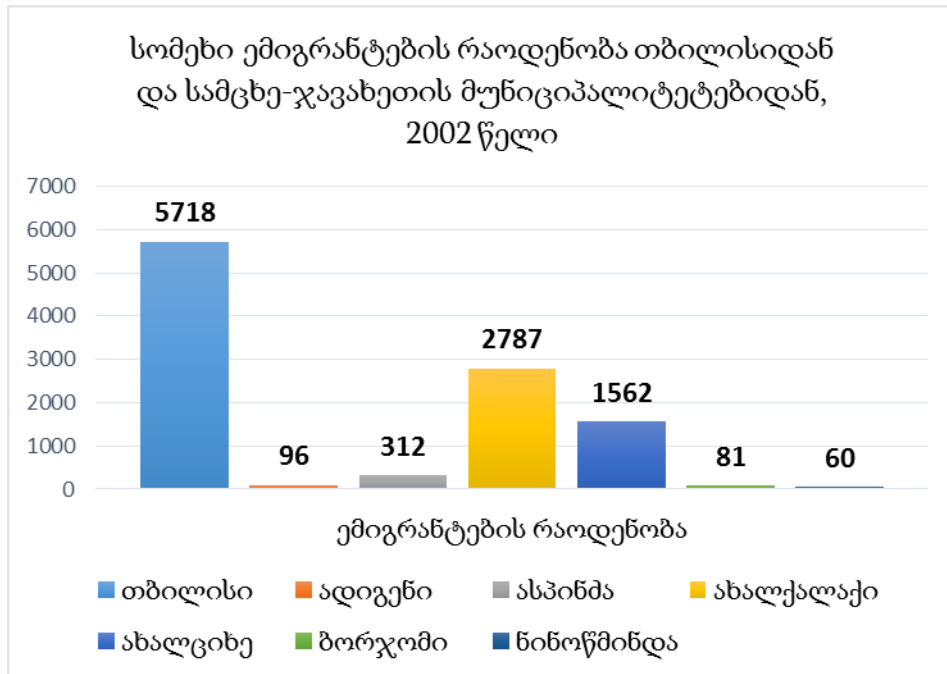
გრაფიკი 6. რუსულ და სომხურენოვანის სკოლების რაოდენობა თბილისის უბნების მიხედვით, 2017 წელი

წყარო: საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო

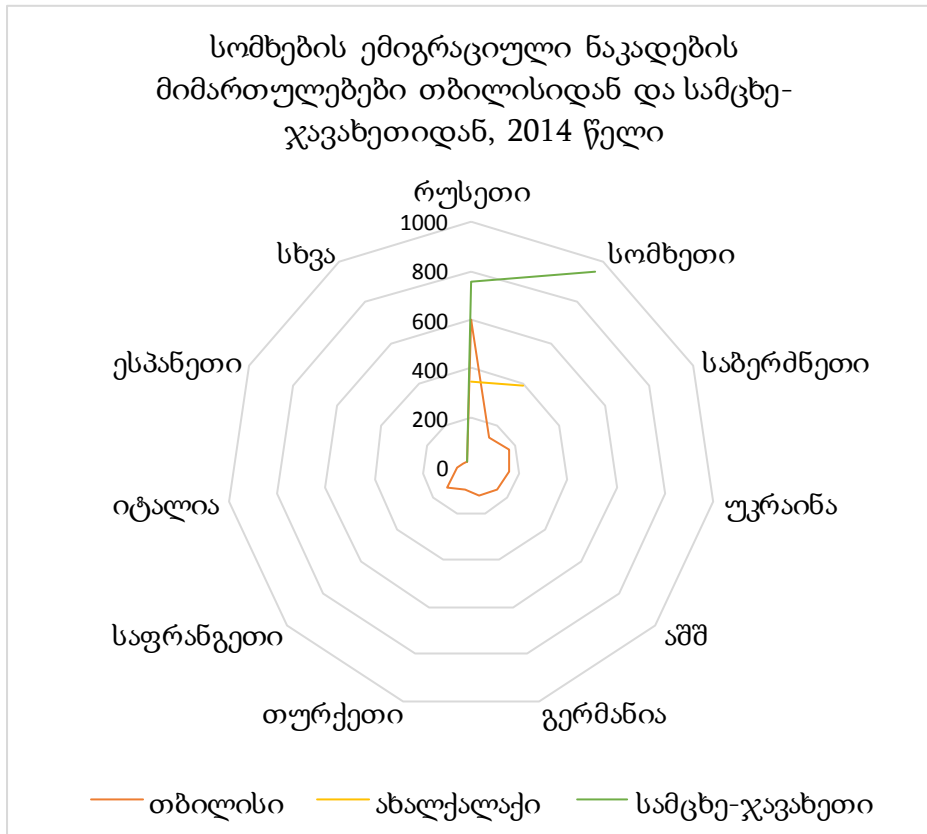
გრაფიკი 7. რუსულ და სომხურენოვანი სკოლების რაოდენობა სამცხე-ჯავახეთში მუნიციპალიტეტების მიხედვით, 2017 წელი

წყარო: საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო

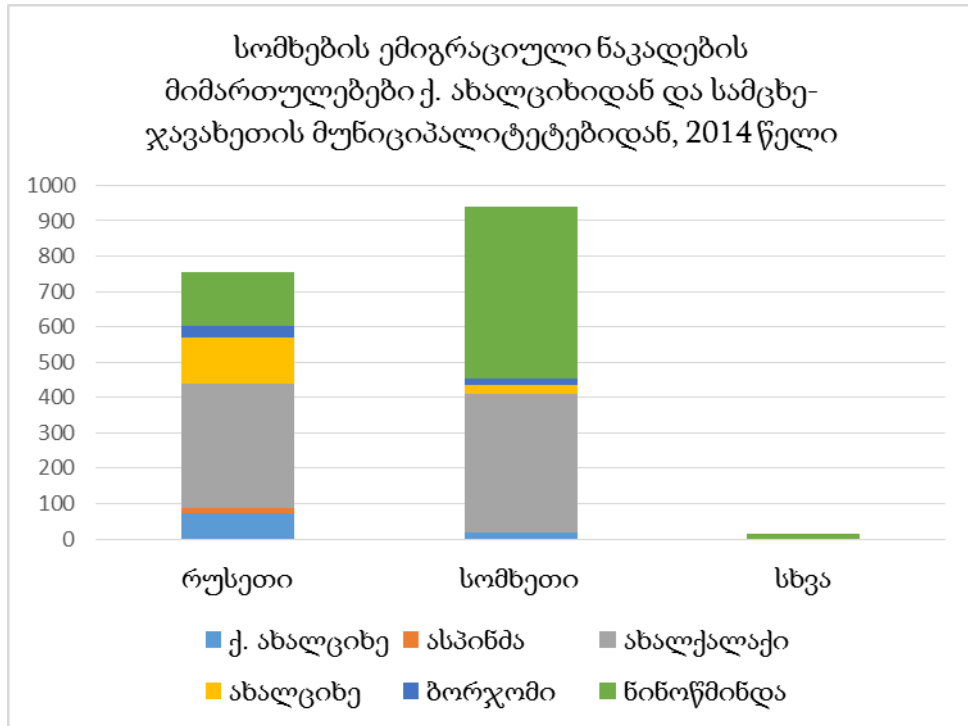
გრაფიკი 8. სომეხი ემიგრანტების რაოდენობა თბილისიდან და სამცხე-ჯავახეთის მუნიციპალიტეტებიდან, 2002 წელი

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

გრაფიკი 9. სომხების ემიგრაციული ნაკადების მიმართულებები თბილისიდან და სამცხე-ჯავახეთიდან, 2014 წელი

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

გრაფიკი 10. სომხების ემიგრაციული ნაკადების მიმართულებები ქ. ახალციხიდან და სამცხე-ჯავახეთის მუნიციპალიტეტებიდან, 2014 წელი

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

სურათი 1. „მიმინოს გმირები ავლაზარში“. თბილისი, 08.06.2017.

შენიშვნა: ფოტო გადაღებულია ავტორის მიერ

სურათი 2. „მიმინოს გმირები დილიჯანში“. სომხეთი, 20.06.2017.

შენიშვნა: ფოტო გადაღებულია ავტორის მიერ

სურათი 3. „სურბ ხაჩის ეკლესია ახალქალაქში“. თავისუფლების ქ. 55,
06.05.2017.

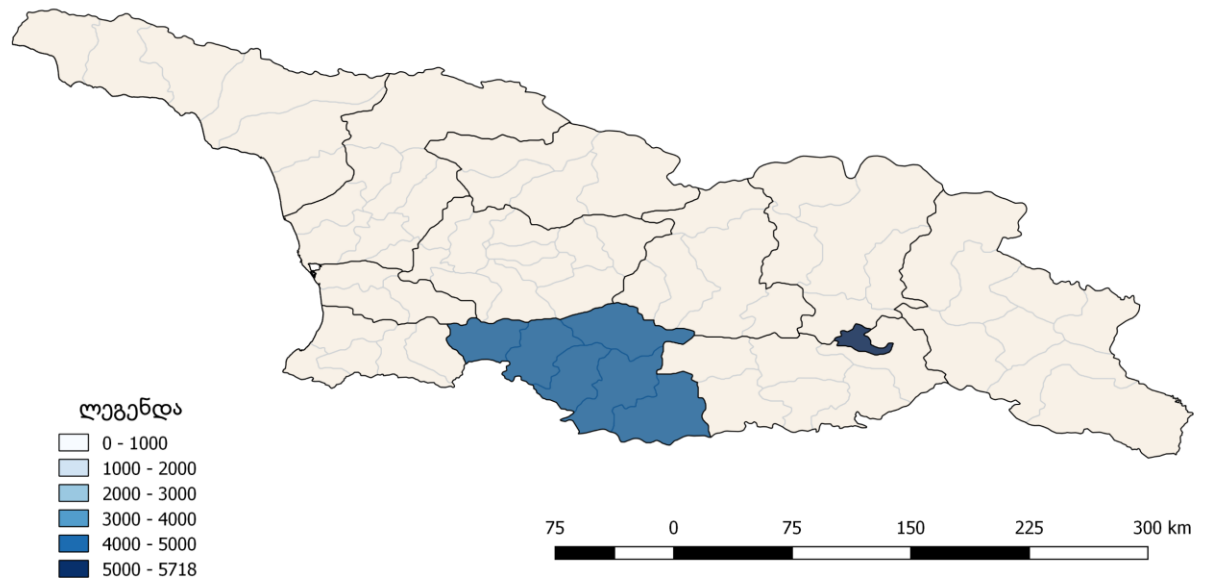
შენიშვნა: ფოტო გადაღებულია ავტორის მიერ

სურათი 4. „ხორ-ვირაპის მონასტერი“. სომხეთი. 14.07.2017

შენიშვნა: ფოტო გადაღებულია ავტორის მიერ

სომეხი ემიგრანტების რაოდენობა სამცხე-ჯავახეთიდან და
თბილისიდან, 2002 წელი

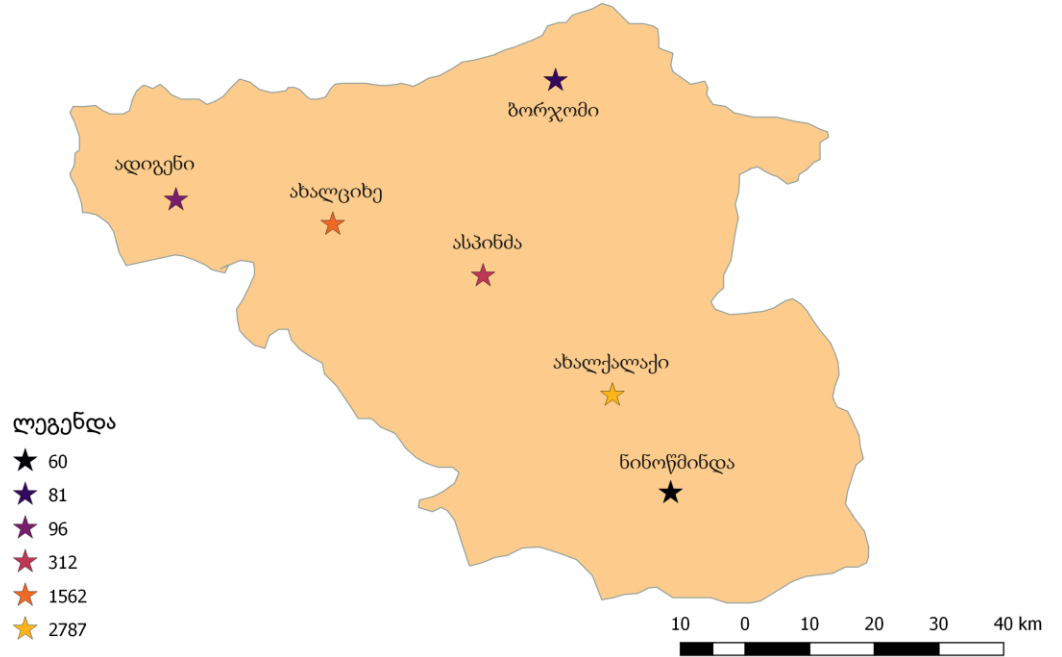

რუკა 1. სომეხი ემიგრანტების რაოდენობა სამცხე-ჯავახეთიდან და
თბილისიდან, 2002 წელი

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

შენიშვნა: რუკა შექმნილია QGIS 2.18-ში ავტორის მიერ

სომეხი ემიგრანტების რაოდენობა სამცხე-ჯავახეთის მუნიციპალიტეტებიდან, 2002 წელი

რუკა 2. სომეხი ემიგრანტების რაოდენობა სამცხე-ჯავახეთის მუნიციპალიტეტებიდან, 2002 წელი

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

შენიშვნა: რუკა შექმნილია QGIS 2.18-ში ავტორის მიერ

სიღრმისეული ინტერვიუს გზამკვლევი

დემოგრაფიული ბლოკი

1. სქესი
2. ასაკი
3. განათლება
4. საქმიანობა
5. ოჯახური მდგომარეობა
6. რომელი წლიდან ცხოვრობთ თბილისში/ახალქალაქში?
7. თქვენი წინაპრები რომელი წლიდან ცხოვრობდნენ საქართველოში?

ენობრივი ასპექტი და ინფორმაცია

8. რომელია თქვენი ძირითადი სალაპარაკო ენები (პირველი და მეორე) ოჯახში?
9. რომელია თქვენი ძირითადი სალაპარაკო ენები (პირველი და მეორე) სანაცნობო წრეში?
10. რომელია თქვენი ძირითადი სალაპარაკო ენები (პირველი და მეორე) სამსახურში?
11. რომელ ენოვანი სკოლა დაამთავრეთ?
12. რა იყო ამ სკოლის არჩევის მოტივაცია?

13. სად მიიღეთ უმაღლესი განათლება (ასეთის არსებობის შემთხვევაში)?
14. ძირითადად რომელ ენაზე/ენებზე ეცნობით ინფორმაციას?
15. ძირითადად რა საშუალებებით იღებთ ინფორმაციას? დაასახელეთ

კულტურა

16. ძირითადად რომელ ენაზე/ენებზე კითხულობთ წიგნებს?
17. ძირითადად რომელ ენაზე/ენებზე უყურებთ ფილმებს?
18. დაასახელეთ სომეხი კულტურის წარმომადგენლები, რომელთა შემოქმედებასაც იცნობთ:
19. თუ დადიოდით სომხური ფოლკლორის შემსწავლელ წრეებში (ცეკვა, მუსიკა...)?
20. რას დაასახელებთ სომხური კულტურის სიმბოლოდ?
21. თუ იცით საქართველოში არსებული სომხური კულტურული/რელიგიური/საზოგადოებრივი ორგანიზაციების შესახებ? დაასახელეთ
22. თქვენს ქალაქში თუ იმართება სომხური კულტურული ღონისძიებები? თუ კი, რა სიხშირით, ვის მიერ არის ორგანიზებული?
23. იღებთ თუ არა ამ ღონისძიებებში მონაწილეობას? რომლებში? რა სტატუსით (მონაწილე თუ მაცურებელი)?

სოციალურ-პოლიტიკური განწყობები

24. რომელ ქვეყანას მიიჩნევთ თქვენს სამშობლოდ?
25. საქართველო, სომხეთი, რუსეთი - როგორია თქვენი მიმართება (ფიზიკური, ემოციური) ამ ქვეყნებთან?
26. რამდენად კომფორტულია თქვენთვის საქართველოში ცხოვრება?

27. რა არის ყველაზე პრობლემური თქვენთვის საქართველოში ცხოვრებასთან დაკავშირებით?

28. იყო თუ არა პერიოდი, როცა გიგრძენიათ თავი დისკრიმინაციულად ეთნიკურ ნიადაგზე?

რელიგიური ცხოვრება

29. რომელ აღმსარებლობას მიაკუთვნებთ თავს?

30. რა სიხშირით დადიხართ ეკლესიაში?

31. თუ ესწრებით საეკლესიო რიტუალებს?

32. გესმით თუ არა ეკლესიური მსახურების ენა?

მიგრაციული განწყობები

33. თქვენი ოჯახის რომელიმე წევრი თუ არის საზღვარგარეთ წასული? რომელ ქვეყანაში?

34. პირადად თქვენ თუ გეგმავთ საზღვარგარეთ წასვლას? რომელ ქვეყანაში?

სამზარეულო

35. რომელი სომხური კერძები მზადდება თქვენს ოჯახში?

36. რა სიხშირით ამზადებთ/მიირთმევთ სომხურ კერძებს?

სხვა

37. როგორია თქვენი დამოკიდებულება ეროვნული ნიშნით შერეული ქორწინების მიმართ?

38. ადგილობრივი ან/და ცენტრალური ხელისუფლების მიმართ თუ გაქვთ რაიმე სათქმელი ან შენიშვნები თქვენი კულტურული იდენტობის გამოხატვის საკითხთან დაკავშირებით?

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Faculty of Social and Political Science

Mariam Sharia

**Spatial characteristics of the expression of ethno-cultural
identity of Armenians on the example of Tbilisi and
Akhalkalaki**

Human Geography

The master thesis is accomplished to obtain the Master's
academic degree in Human Geography

Supervisor: Ia Iashvili, PhD of Human Geography,

Associate Professor

Tbilisi, 2017